

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Sociální politika a sociální práce

Lenka Všetulová

Vnímání smrti a spirituality u studentů sociální práce
Bakalářská práce

vedoucí práce: ThLic. Jakub Doležel, Th. D.

2022

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

Podpis:

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat panu Doleželovi, vedoucímu své bakalářské práce, za odborné vedení a cenné rady, které mi poskytl. Dále děkuji všem respondentům, kteří mi věnovali svůj volný čas a podíleli se na dotaznících, a také svým kamarádkám za podporu. A v neposlední řadě i své rodině, která mi byla oporou nejen při psaní této práce, ale i při studiu.

Obsah

Úvod	6
1 Umírání a smrt.....	7
1.1 Smrt z historické perspektivy	8
1.2 Smrt v prostředí sociální práce.....	9
1.2.1 Sociální práce v hospicích.....	9
1.2.2 Vzdělávání v sociální práci	10
2 Koncept spirituality v sociální práci.....	13
2.1 Prvky z nichž se skládá spiritualita.....	14
2.2 Spiritualita ve vztahu k náboženství a smrti.....	15
2.2.1 Spiritualita a náboženství	16
2.2.2 Spiritualita a smrt	17
3 Postoje ke smrti.....	19
3.1 Strach ze smrti.....	19
3.2 Přijetí smrti	20
3.3 Vyhýbavý postoj	20
3.4 Vyrovnávání se se smrtí.....	21
4 Metodologická část	22
4.1 Formulace výzkumného cíle.....	22
4.2 Formulace výzkumných otázek	23
4.3 Popis použitých metod.....	23
4.3.1 Metody získání dat	23
4.3.2 Metody zpracování dat.....	24
4.4 Popis výzkumného souboru	26
5 Prezentace výsledků.....	32
5.1 Interpretace výsledků.....	35
6 Diskuze.....	40
7 Limity práce	44
Závěr	45
Zdroje	46
Seznam grafů.....	49
Seznam zkratk.....	50

Úvod

V této práci s názvem *Vnímání smrti a spirituality u studentů sociální práce*, se zabýváme postoji studentů ke smrti a spiritualitě.

Naším cílem je zjistit, jaké postoje zaujímají studenti bakalářského studia sociální práce na Katedře křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého a zároveň i Vyšší odborné školy sociální Caritas ke smrti a spiritualitě.

Důvod, který nás vedl k výběru tohoto tématu, byl ten, že se nám zdál jako nejlepší možný. Zároveň zde byla otázka po vlastním vztahu ke smrti a spiritualitě. V závislosti na tom, že se nám náš postoj ke smrti a spiritualitě nezdál vyhovující, rozhodli jsme se, že není lepšího způsobu, než tyto témata zkoumat a tím si ujasnit i naše vlastní dojmy z tohoto tématu.

Toto téma je pro sociální práci důležité kvůli časté konfrontaci sociálního pracovníka s těmito tématy. Téma smrti se nachází nejčastěji v hospicové péči nebo v péči o lidi v seniorském věku a téma spirituality je důležité v každé oblasti sociální práce díky tomu, že každý jedinec má spirituální složku osobnosti.

Úvahy nad smrtelností člověka nás přivádějí také k úvahám o smyslu lidské existence. Od těchto úvah je to už jen kousek ke spiritualitě a náboženství. Víra v něco, co člověka přesahuje, může fungovat jako obranný mechanismus vůči chaotickému světu, dodává řád a smysl životu, a tím zajišťuje i jistý pocit bezpečí.

Práce bude rozdělena na dvě hlavní části – teoretickou a empirickou. V teoretické části se budeme zabývat teorií vztahující se k tématu smrti a spirituality. V empirické části se budeme věnovat představení výzkumných otázek a metod, charakteristice výzkumného souboru a interpretaci získaných dat.

Pro sběr potřebných dat jsme se rozhodli využít metodu dotazníku, který následně budeme rozšiřovat pomocí sociálních sítí (Facebook) a emailu.

Ke zkoumání postojů ke smrti a spirituality využijeme testové metody DAP-R (Death Attitude Profile- Reversed) a ESI-R (Expresion of Spirituality Inventory-Reversed), jejichž české překlady vezmeme z dizertační práce K. Machů.

1 Umírání a smrt

Všechno má svůj začátek i konec. A byť si to často sami nepřipouštíme, tak i nás jednoho dne čeká smrt. Ačkoli to pro nás často není příjemné téma, tak je důležité o něm mluvit, a to jak na úrovni obecné, tak zejména na úrovni profesionální. Jestliže si podle Skopalové (2010, str. 64) bude člověk více uvědomovat konečnost své existence, bude nejen využívat svůj čas lépe, ale bude i vnímavější k lidem, kteří jsou na sklonku svého života.

Skutečnost, že jsme smrtelní a že smrt může přijít kdykoli a kdekoli, často vytěšňujeme; lidská mysl se brání pomyšlení na smrt. Nemyslet na to, že náš život jednou skončí, je nejspíš lidská přirozenost. Když však pracujete s umírajícími, není možné smrt dále vytěšňovat. (Skopalová, 2010, str. 65)

Je nutné si rozlišit pojmy *umírání* a *smrt*, které následují po sobě. Smrt je stav, zatímco umírání je proces. Haškovcová (2000, str. 75) definuje smrt takto: „*Smrt (mors) je individuální zánik organismu, tedy také člověka.*“ Podle ní by se dalo říct, že člověk vlastně umírá už od narození. Vznik smrti je podmíněn životem a život je umožňován smrtí.

Primárně je umírání člověka vázané na biosomatickou stránku života ve smyslu selhávání životně důležitých funkcí. Umírání člověka může, ale taky nemusí, doprovázet uvědomění si blížícího se konce, které je podmíněno situací (psychickým aspektem), jenž může nastat dříve než samotné selhávání životních funkcí. Tento aspekt umírání je z části individuálně a z části socio-kulturně konstruovaný a je doprovázen spirituálními otázkami. (Čáp, Kurucová a Palenčár, 2016, str. 23–24)

Umírání popisuje Sláma jako synonymum pro terminální fázi, tím se myslí poslední dny a hodiny života, při kterých dochází k selhávání lidského organismu, které je nevratné. „*Umírání není pouze patofyziologický proces. Jde současně o konečnou fázi jedinečného lidského života, která má svou psychologickou, sociální a spirituální dimenzi.*“ (Sláma, 2011, str. 301)

Umírání a smrt člověka doprovází množství různých kulturně a společensky rozdílných rituálů a zvyků, které jsou s nimi úzce spojené. v rámci analýzy umírání máme tendenci zaměřovat se na umírajícího člověka jako na jednotlivce. Výrok, že „*každý z nás umírá sám*“ je považován za jednu z „*velkých pravd*“ v rámci tohoto zkoumání a zapomíná se přitom na to, že umírání je většinou sociální fenomén. v tomto smyslu tedy

dokonce přesahuje smrt jednotlivce. Je tady mrtvé tělo a pozůstalí – pohřeb a truchlení. Sociálního rozměru nabývá i snaha o kontrolu umírání například i prostřednictvím koncepce „dobré smrti“ jako centrální „ideologie“ hospicového hnutí a paliativní medicíny. (Hart et al., 1998 dle Čáp, Kurucová a Palenčár, 2016, str. 21). Tato koncepce svým způsobem normalizuje a předepisuje možnosti volby, ale i chování umírajících nebo jejich ošetřovatelů a podílí se na vytvoření kritéria, kdy je smrt považována za dobrou. Podle studie McNamara a kol. (1995 dle Čáp, Kurucová a Palenčár, 2016, str. 21) bylo umírání zdravotníky považováno za dobré, když si pacient uvědomoval blížící se smrt, akceptoval ji, byl na ni připravený a umíral pokojně a důstojně. Za špatné umírání bylo považováno, když pacient (a/nebo jeho rodina) vykazoval nedostatečné přijetí smrti a selhalo jeho aktivní úsilí naplnit svůj život až do závěrečné fáze umírání. (Čáp, Kurucová a Palenčár, 2016, str. 21)

Doba, po kterou člověk umírá, může být různá. Haškovcová (2000, str. 75) ji proto ve své knize *Thanatologie* rozlišuje na smrt náhlou, rychlou a pomalou.

Smrt náhlá a rychlá si jsou hodně podobné. Za smrt náhlou je označován tragický skon v důsledku úrazu či autonehody a za smrt rychlou se označuje úmrtí v důsledku nemoci (například infarkt myokardu). Oba dva druhy úmrtí ale zasáhnou rodinu, blízké i člověka samotného nepřipravené. Osoba, jež umřela touto smrtí, tak často nemá vyřízenou svou pozůstalost, a ani urovnané vztahy. (Haškovcová, 2000, str. 75)

Pomalá smrt je podle Haškovcové (2000, str. 75) spojovaná s nejruznějšími dlouhodobými obtížemi a se strádáním. Rodina umírajícího i samotný umírající mají ale možnost rozloučit se a vyřešit poslední rozloučení či pozůstalost.

1.1 Smrt z historické perspektivy

„V minulosti umírali lidé častěji tzv. přirozenou smrtí, někdy označovanou jako sešlost věkem. v současnosti je zpravidla smrt konečným stádiem nějakého patologického procesu (nemoci).“ (Haškovcová, 2000, str. 75)

Skopalová (2010, str. 65) ve svém článku o *smrti a umírání* píše o tom, že se lidé smrti vždy báli, ale nikdy před ní neutíkali tak, jako v dnešní době. Dříve totiž lidé neměli mnoho prostředků, díky kterým by se mohli smrti bránit, museli se s ní smířit a rezignovat na ni. Dnešní člověk ale může smrti vzdorovat a oddalovat ji, protože se před ní lze mnohdy na chvíli schovat. Dříve mělo na vnímání smrti velký vliv také náboženství. Víra lidem pomáhala vypořádat se se smrtí, protože jim dávala naději v posmrtný život.

Podle Haškovcové (2000, str. 22) je obecným jevem v našem století, zvláště pak v období po druhé světové válce, fenomén tabuizované smrti, jenž má přímý vztah k tomu, že život je pro nás již samozřejmostí, což není pouze důsledkem naší socialistické minulosti, byť zásluhu na něm má a to proměnou formy tabuizace smrti. K tabuizaci smrti přispívá podle ní velmi vyspělé lékařství, které dokáže většinu lidí zachránit a díky jemuž není smrt natolik přítomná kolem nás.

1.2 Smrt v prostředí sociální práce

„Naším úkolem tváří v tvář smrti je pomáhat a sloužit. Pomoci pochopit smysl utrpení může být někdy největší pomocí poskytnutou nemocnému a jeho rodině. To vyžaduje hluboce lidský a současně profesionální přístup a dobrou týmovou práci všech zúčastněných.“ (Marie Svatošová, 2005, str. 196)

V sociální práci se se smrtí setkáváme obzvláště v hospicích, domovech pro seniory a pečovatelských službách, ale se smrtí se můžeme samozřejmě setkat v jakékoliv sociální službě, proto je důležité mít v sobě uzavřenou otázku smrti, která bývá zpravidla velmi palčivá.

Svatošová (2005, s. 204–205) popisuje, že sociální pracovník, který pracuje s umírajícími, by měl být ke klientovi upřímný, vytrvalý, trpělivý, neskrývat své pocity a být autentický. Měl by podle ní umět dobře naslouchat, chápat a mít na klienta dostatek času.

1.2.1 Sociální práce v hospicích

Hlavním posláním hospiců je řešit „palčivou otázku zlidštění procesu lidského umírání“. (Svatošová, 2005, str. 201)

V hospicové péči nejde pouze o smrt, ale spíše o to umožnit klientům žít co nejplnější a nejbohatší život až do konce, uměním v pravou chvíli člověku dovolit odejít. Hospice prosazují pomoc v umírání, nikoli ke smrti. Při dennodenní konfrontaci se smrtí se v hospicích opravdu rychle stírají rozdíly mezi profesemi, což není překážkou pro odbornost. Nejde zde totiž o profesní kariéru, nýbrž o kvalitu života smrtelně nemocného pacienta. (Svatošová, 2005, str. 203)

Kdo chce pracovat v hospicové péči, nesmí se bát se smrtelně nemocnými mluvit i o smrti, okolo které se sice netočí všechny rozhovory, ale čas od času si o ní nemocní potřebují promluvit. (Svatošová, 2005, str. 203) v hospici podle Svatošové (2011, str. 116) nikdy dlouho nevydrží pracovat člověk, který není smířený se svou vlastní smrtelností.

Případný pracovník musí mít skutečně a bezvýhradně rád lidi a samozřejmě mu nesmí chybět odbornost, ke které patří i následné celoživotní vzdělávání. Ale v hospici nestačí jen dávat. Aby pracovník nevyhořel, musí dbát na svou psychohygienu. Doprovázení umírajících sice ubere pracovníkovi část sil, zato mu ale přidá kus moudrosti a zralosti.

Nejen hospice, ale i další sociální a zdravotnická zařízení, kde se mohou pracovníci setkat se smrtí a s umíráním, vyžadují po svých zaměstnancích v přímém kontaktu s klienty odbornou i emoční přípravu. Pracovník, který denně doprovází umírajícího s jeho příbuznými, a to nejen v průběhu procesu umírání, ale také bezprostředně po smrti blízkého, by měl být na svoji roli řádně připraven, a to jak odborně, tak i emočně. (Polepilová, Vávrová, 2010, str. 73) První hospic pojmenovaný po Anežce České v České Republice byl založen v roce 1996 MUDr. Marií Svatošovou. (Sedlářová, 2015, str. 39)

1.2.2 Vzdělávání v sociální práci

Polepilová a Vávrová (2010) se ve shodě s Haškovcovou (2007) domnívají, že v procesu profesní přípravy pracovníků pomáhajících profesí v oblasti thanatologie je nutné studentům předávat nejen teorii, ale propojit ji i s výchovou. Podle většiny autorů, kteří se problematikou smrti a umírání zabývají, panuje shoda v tom, že by se studenti pomáhajících profesí měli seznámit s následujícími okruhy: procesem umírání, fenoménem smrti, ritualizací smrti, dystanazií (tzv. zadrženu smrtí) vs. eutanazií, programy „do not resuscitate“ (neresuscitovat, při zástavě srdce), s možnostmi kvality života v terminálním stádiu nemoci a problematikou zármutku a žalu. (Haškovcová, 2007 dle Polepilová, Vávrová, 2010, str. 72)

Zvládnutí emocí spojených se smrtí a umíráním je klíčovým předpokladem pro efektivní a kvalitní doprovázení umírajících a jejich blízkých. Způsobilost osvojit si zvládnání a kontrolu svých emočních stavů, znalost sebe samého a toho, co vyjadřují naše vlastní emoce, nasměrování vytrvalosti a odhodlání směrem k vytyčeným cílům, schopnost poznat a rozeznat emoce ostatních a umění navazovat a udržovat mezilidské vztahy, zvládnání těžkých chvil, komunikace a spolupráce s druhými osobami i v těžkých okamžicích jako jsou ty spojené s procesem umírání – tyto všechny vlastnosti jsou skryté pod pojmem emoční inteligence, kterou by měl mít každý pracovník v pomáhající profesi pracující v oblasti thanatologie. Proto je dobré emoční inteligenci u studentů rozvíjet. (Polepilová, Vávrová, 2010, str. 72)

Pro pracovníky v pomáhajících profesích je lepší, když mají odbornou přípravu v oblasti paliativní péče a doprovázení umírajících, protože pro ně bude lepší být

na tuto mimořádnou událost profesionálně i emočně připraveni předem, než se s ní vyrovnávat v průběhu události sami. (Polepilová, Vávrová, 2010, str. 73)

Význam vzdělávání v předávání znalostí o procesu umírání a získání náhledu do postojů pracovníků v pomáhajících profesích k umírání zdůrazňují studenti, odborníci z praxe, pedagogové i etici. Je tedy zřejmé, že se téměř všichni shodují na potřebě zahrnout vzdělávání o smrti do výuky pracovníků v pomáhajících profesích. (Head, 2008 dle Irene Searles McClatchey and Steve King, 2015, str. 4)

1.2.2.1 Vzdělávání sociálních pracovníků z pohledu Standardu

Asociace vzdělavatelů v sociální práci (dále jen ASVSP), proto, aby byla zaručena jistá a pokud možno stejná úroveň vzdělání v profesi sociální práce, vytvořila Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP, kde „*definuje rámcové obsahy výuky a získané kompetence nutné pro formování profesní identity a pro výkon profese sociálního pracovníka. Zároveň dává dostatečný prostor pro odbornou profilaci jednotlivých škol a jejich profesní orientaci na specifická témata sociální práce.*“ (ASVSP, 2021)

ASVSP si od již zmíněného Standardu slibuje, že povede ke zvyšování kvality vzdělávacích programů v sociální práci. Dále také pracuje s tím, že vzdělání sociálních pracovníků je důležité nejen pro uvědomění si samotné identity sociálních pracovníků, ale také pro výkon jejich profese. (ASVSP, 2021)

Ve Standardu se rozebírá dvanáct oblastí, jejichž základy by měl každý sociální pracovník znát. Jsou to: Filozofie a etika, Úvod do sociologické teorie, Psychologie v sociální práci, Teorie a metody sociální práce, Odborná praxe, Supervize, Metody a techniky sociálního výzkumu, Úvod do právní teorie a praxe, Sociální politika, Sociální norma a rizikové jevy, Menšinové skupiny, Zdraví a nemoc. (ASVSP, 2021)

Přímý odkaz na téma smrti je však jen v části Filozofie a v Úvodu do sociologické studie, kdy ve Filozofii, v části pojmenované jako obsah, v jednom z bodů nazvaném „*Vybrané otázky filozofické antropologie*“ je sousloví „*čas a konečnost lidské existence*“, které dle našeho názoru odkazuje na již zmíněnou smrt. v Úvodu do sociologické teorie je přímo obsaženo slovo *smrt* a dále také sousloví životní cyklus v cílových kompetencích. v ostatních částech se nám nepodařilo najít doslovnou zmínku, proto se zde pokusíme rozepsat alespoň příbuzná témata. v předmětu Filozofie v obsahové části „*vybraných*

otázek filozofické antropologie“ lze nalézt témata, jako např.: člověk jako osoba, tělo, duše, duch; důstojnost člověka; utrpení a nemoc, ve kterých se snaží podat celostní náhled na člověka. v předmětu Úvod do sociologické teorie v cílových kompetencích jsou témata znalosti náboženství; fáze vývoje jedince, zdraví a nemoc, problematika stárnutí. Tato témata taky odkazují na téma smrti, vývoj jedince odkazuje na fáze života, kterými procházíme od narození až do stáří, nemoc je častou příčinou smrti a během stáří jedinec bilancuje svůj život a řeší otázku blížící se smrti. (ASVSP, 2021)

2 Koncept spirituality v sociální práci

Spiritualita je náročným pojmem k definici a běžně bývá zaměňována za religiozitu.

Mnoho lidí se, jak píše Machů (2016, str. 10), považuje za spirituální – v duchovním smyslu, nikoliv však za nábožné. Používání slova spiritualita proto mnohdy naráží na problematiku její definice.

Hill a kol. (2000 dle Kaňák, 2015, str. 33) popisuje spiritualitu pomocí dvou charakteristik, roli v ní hraje „nadpřirozená síla“ k níž se jednotlivec upíná, zároveň však prožívá pocit přítomnosti takové síly, zatímco Canda a Furman (2010, dle Kaňák, 2015, str. 33) tvrdí, že je spiritualita vzorcem hodnot, chování, zkušeností, přesvědčení a symbolů.

Solignac a Dupuy (1989–1990 dle Machů, 2016, str. 11) píší, že slovo *spiritualitas* získávalo postupem času tři významy: náboženský, filosofický a právnícký. Filosofickým významem pojmu se myslí označení způsobu poznání, zatímco právnícký význam je spojován s církevními funkcemi a mimořádně uctívanými předměty.

MacDonald (2000, str. 157-158) na základě teorií a výzkumů uvádí 5 domén týkajících se spirituality, které mohou být shrnuty takto:

(a) spiritualita je multidimenzionální fenomén, který zahrnuje soubor zkušenostních, kognitivních, afektivních, fyziologických, behaviorálních a sociálních složek;

(b) spiritualita je neodmyslitelně zkušenostní fenomén, který zahrnuje zážitky označené jako spirituální (duchovní), náboženské, vrcholné, mystické, transpersonální, transcendentní a numinózní;

(c) spiritualita je vlastní všem lidem a její kvalitativní a kvantitativní rozdíly lze měřit napříč jednotlivci;

(d) spiritualita není synonymem pro náboženství, ale reflektuje základy, které obsahují vnitřní nábožnost;

(e) spiritualita zahrnuje víru v nadpřirozené, paranormální zážitky a praktiky.

U spirituality je soustředěna pozornost na vztah k Transcendenci či ke smyslu, bez nutné vazby k určitému náboženství. O které pojetí spirituality se jedná je stanoveno dle toho, zda se jedná o vazbu ke smyslu anebo k Transcendenci (Canda, Furman, 2010; Davis,

2014; Hodge, McGrew, 2005 dle Kaňák, 2015, str. 33). V případě vztahu mezi spiritualitou a smyslem uvažujeme o „*sekulární spiritualitě*“, jenž není podmíněna vztahem k Transcendentnu, např. k Bohu. Dokonce se jeví, že se zde s Transcendentnem vůbec nepočítá. Hlavním u toho pojetí spirituality je sklon k hledání smyslu své existence či života anebo určitých životních událostí (Holloway, Moss, 2010 dle Kaňák, 2015, str. 33). Podle autorů, kteří tímto způsobem pojmají spiritualitu a pojednávají o ní, současně i poukazují na to, že pakliže chápeme takto spiritualitu, nemá cenu se ptát, zda u jedince spiritualita je či není, protože každý člověk hledá smysl. (Kaňák, 2015, str. 33) Opakem pro sekulární uchopení spirituality je posvátné pojetí – sacred spiritualita (Bhagwan, 2013 dle Kaňák, 2015, str. 33). Ta je charakteristická vztahem k Transcendentní existenci, Bohu či božstvu. Sacred spiritualitu lze vnímat jako myšlenky, jednání anebo prožitky, jež mají spojitost s hledáním posvátného nebo posvátna, za které lze pokládat „*božskou bytost, božský objekt, Ultimátní (konečnou) Realitu, nebo Ultimátní Pravdu, které jsou uchopovány jednotlivcem*“ (Hill et al., 2000 dle Kaňák, 2015, str. 33).

Své místo našla spiritualita i v sociální práci, kde se jejímu poznání věnuje čas ve výuce nebo prostor v odborných časopisech. Nalézáme ji také částečně v procesu následných intervencí nebo v procesu posuzování životní situace klienta. Jsou taktéž zpracovány postupy, které slouží k tomu, že sociální pracovník díky nim dokáže lépe pochopit a pracovat se spirituálními postoji klientů. Spiritualita je dnes také brána jako zdroj nebo zvládací strategie v životě klienta. V dnešní době se rovněž pracuje se spiritualitou sociálních pracovníků a budoucí pracovníci jsou již při studiu vzdělávání v tomto směru, aby ve své budoucí praxi co nejlépe dokázali porozumět svým klientům. (Kaňák, 2015, str. 10)

2.1 Prvky z nichž se skládá spiritualita

Vojtíšek, Dušek a Motl (2012, str. 19–20) píšou o sedmi rovinách spirituality s cílem popsat spiritualitu co nejkompaktněji. Inspirací jim bylo podle jejich slov sedm „dimenzí posvátného“, jejichž autorem je americký religionista Ninian Smart, jež je popsal ve svém díle *Dimensions of the Sacred*. v tomto případě autoři mluví o „rovinách“ jako o částech spirituality s cílem neurčovat jejich pořadí. Sedm rovin spirituality rozlišují takto: *předpoklady, obřady, normy a hodnoty, vyprávění, zážitky, společenství, tvořivost*.

Ve své knize Vojtíšek a spol. (2012, str. 20) zmiňují jako první rovinu spirituality *předpoklady*, jenž tvoří pohled jedince na svět. Jsou tím myšleny naučné a filosofické

koncepte, které lidem objasňují svět, pomáhají se v něm orientovat a dávají odpověď na otázku o důvodu existence lidského života na tomto světě.

Dále zde píše o *obřadech*, ve kterých vidí praktické odrazy koncepcí zmiňovaných v předešlém odstavci, jež se projevují v životech jednotlivce i společnosti. Tyto obřady (či rituály) mohou být kolektivní, ale stejně tak i individuální. K této rovině patří i to, co spirituální praxi doprovází, což jsou posvátná místa (např. chrámy) nebo časy (např. svátky), posvátná roucha, zvony, kadidla a jiné obřadní „rekvizity“.

Jako o třetí rovině zde pojednávají o posvátných *normách a hodnotách*, jež jsou uchopeny v tom smyslu, že jsou přikázány Bohem či vetkané do všezahrnujícího Řádu a nemají kořeny pouze v lidské úmluvě, což vede k vyššímu smyslu pro povinnost tyto normy a hodnoty dodržovat. Tyto posvátné jsou tak nadřazeny těm „lidským“.

V další rovině autoři zmiňují posvátná *vyprávění*, jež inspirují obřady a jsou zdrojem nauk i etických pravidel. Mezi tato vyprávění bychom mohli zařadit mýty, legendy o svatých, hrdinské i zázračné příběhy nebo mudrosloví.

Zážitky jsou další rovinou a podstatnou součástí spirituality a mohou být označovány též jako „doteky“ Posvátna. Získány mohou být spontánně či záměrně v rámci poznávacího procesu a prozřením, v rámci společných obřadů a vlastní spirituální praxí, v rámci posvátného vyprávění nebo jiným způsobem. Zážitky jsou interpretovány v souladu s etickými a naukovými koncepcemi a s obřadní praxí.

Jako šestou rovinu autoři popisují *společenství*, jehož součástí by se měl jedinec vědomě cítit. Výše zmíněné nauky, příběhy, etické normy, obřady, duchovní zážitky se ve společenství objevují a projevují.

Jako poslední sedmou rovinu spirituality či vyjádření vztahu k Posvátnu popisují autoři uměleckou či materiální *tvůrčivost*. Umělecká díla jako předměty, obrazy či hudba se mohou stát posvátnými a sehrát roli v obřadech.

2.2 Spiritualita ve vztahu k náboženství a smrti

Výskyt utrpení a úzkost ze smrti jsou důvodem vzniku všech náboženství a spirituálních nauk, které nám pomáhají hledat smysl i v bolestných chvílích našeho života. (Yalom, 2008 dle Kupka, 2014, str. 12)

V historii vědecké psychologie měla spiritualita nejednoznačné postavení. Tradičně se spojovala s náboženstvím a vírou (MacDonald, 2000). Dnes se na spiritualitu a její výzkum zaměřuje více odborníků a vytváří se studie spirituality ve vztahu k různým aspektům (např. psychologii, výchově, vedení a zdraví) (MacDonald, 2000; Jacobs, 2013). A tak v posledních letech stoupá množství odborné literatury na téma Spirituality v teoretické i vědecké rovině. Jacobs (2013, str. 1-2) však upozorňuje na skutečnost, že se v mnohých akademických studiích zapomíná či přímo přehlíží původ a historický koncept spirituality, který původně vychází z kontextu Židovsko-Křesťanského náboženství. Spiritualita má tedy úzký vztah k náboženství, což samozřejmě neznamená, že odmítáme či popíráme možnost, že zde můžou být předkřesťanské kořeny.

2.2.1 Spiritualita a náboženství

Donedávna byla spiritualita vnímána jako nedílná součást náboženství, v akademických kruzích se ale oddělila od náboženství. Jacobs (2013, str. 2) dále říká, že oddělení konceptu spirituality od náboženství bylo provedeno tiše bez podrobného nahlédnutí do historických pramenů.

V kontextu Bible je spiritualita vnímána jako vnitřní část člověka, která je spojená s Bohem a s ostatními lidmi, odkazuje na část osobnosti stejně jako na energii a sílu spirituality. Aspoň částečně tak odvozuje svůj význam ze spojení s monoteismem. Konkrétně z křesťanské víry v Boha a přijetí Svatého Ducha do života věřícího. Což nepopírá možnost jiných asociací. Spiritualita (z toho křesťanského pohledu) měla vliv i na společenský život lidí. Jednou z oblastí, kterou „křesťanská spiritualita“ či náboženství ovlivnily, byla sociální péče. Křesťané se obecně snažili zahrnout učení Bible do svých praktických životů skrze asketismus, kdy se věřící snažil vyhýbat hmotným statkům a místo toho se zaměřil na rozvoj svého vnitřního života, a to zahrnovalo péči o potřebné a nemocné. To se změnilo ve středověku, kdy i křesťanství zažilo propad ve svém učení a byl veliký rozdíl mezi vzdělaností duchovenstva a ostatních lidí, kteří nebyli vzděláváni v tehdejší scholastické tradici. Luther v tomto viděl nepřesnou interpretaci Písma. V období reformace se tedy hlásalo zařazení spirituality do všech oblastí života u všech lidí. Luther se také zaměřoval na vnitřní duchovnost (spiritualitu), jak hlásá Bible, a zcela odmítal asketismus katolického mnišství. (Jacobs, 2013, str. 3)

Od 17. do 19. století docházelo k dalším pokrokům v pojetí duchovna (spirituality) také proto, že se křesťanství znovu stalo „transkontinentálním náboženstvím“, když se

rozšířilo do Ameriky. Ačkoliv samotný termín spiritualita byl používán málokdy. v 17. a 18. století se dva francouzští mystikové (Jeanne-Marie Bouvier de la Motte-Guyon a François de Salignac de la Mothe-Fénelon) často ocitali v rozporu s institucionalizovanou církví pro jejich pohled na spiritualitu. Oba v podstatě zdůrazňovali kladení většího důrazu na vnitřní spiritualitu lidí než na vnější zaměření na náboženství, zejména katolické církve. Jejich hnutí obecně zdůrazňovalo, že každý může být duchovní a žít „*podle Ducha svatého*“ (Downey, 1997 dle Jacobs, 2013, str. 4). Spiritualita se poté začala používat jako synonymum pro oddanost, zbožnost. v mnoha případech byla orientace na vnitřní život. Často v mystickém, prožitkovém setkání s Bohem, což bylo v rozporu s Osvícenským důrazem na rozum. Bylo zde také rostoucí zaměření na praktickou stránku spirituality. Praktického vnějšího rozměru spiritualita nabývá v 19. století. Například Florence Nightingalová, která se věnovala mnoha reformám v ošetrovatelství, prosazovala holistický přístup s důrazem na ošetřování a zacházení s celou osobou pacienta v kontextu křesťanské spirituality. (Jacobs. 2013, str. 4)

V osmdesátých letech dvacátého století byl termín spiritualita ještě ve většině případů používán v kontextu Římskokatolické církve, která ho spojovala se spravedlností a svatostí. Díky překladu francouzských termínů *spiritual* a *spiritualité*, do angličtiny, se termín rozšířil do anglicky mluvících zemí. Tyto pojmy odkazovaly na celkový pokrok křesťana k dokonalosti. Následně bylo napsáno a publikováno mnoho spisů, takže duchovní tradice a spiritualita byla dostupná vícero lidem. (Jacobs, 2013, str. 4)

Spiritualita byla v historii nedílnou součástí křesťanství a židovství a skoro nikdy nebyla oddělována od náboženského kontextu. Nicméně tyto dva koncepty byly ve dvacátém století stále více rozdělovány. Mnoho autorů souhlasí, že se spiritualita a náboženství překrývají, ale přesto jsou odlišné.

V posledních dekádách se koncept spirituality vyvinul mimo náboženský kontext. Spiritualita je nyní často popisována jako něco, co se vymanilo z omezujících hranic formálního náboženství a zabývá se vyšší stránkou života ve významu hledání smyslu života, jednoty, propojenosti a transcendence. (Jacobs, 2013, str. 4)

2.2.2 Spiritualita a smrt

„*Jedním z cílů života založeného na víře je osvobození ze strachu: strachu z života i strachu z umírání.*“ (Alan C. Mermann, 1992, str. 139)

Život prožitý v určité hloubce náboženské víry, obohacený o dary ducha a spojený s druhými lidmi ve vzájemné náklonnosti a lásce, může čelit nevyhnutelným ztrátám ve smrti ověčené nadějí. (Mermann, 1992, str. 139)

Studie uskutečněná Kimberly Skarupski (Skarupski, 2015 dle Taghiabadi et al, 2017) ukazují vysoký stupeň spirituálních zážitků ve stáří, což potvrzuje tvrzení, že v pozdním věku dochází k reorientaci na spiritualitu a duchovní perspektiva se stává stále důležitější. To se může dít kvůli fyzickým změnám a změnou sociální role, či také smrtí blízkých a dalších důsledků spojených se stárnutím. (Nelson-Becker a kol, 2006 dle Taghiabadi et al, 2017)

Dadfar a Lester ve svém článku zmiňují zjištění Duffa a Hongse, kteří odhalili, že osoby s motivací k vnitřní zbožnosti měly menší obavy ze smrti, a že silná víra v posmrtný život je také spojena s nižší obavou ze smrti (2017, str. 1).

Jiné studie však ukazují, že vysoká míra náboženského přesvědčení a jeho praktikování nemusí být nezbytně spojena s nízkou obavou ze smrti. v případě strachu z pekla či trestu v posmrtném životě, náboženství úzkosti spojené se smrtí spíše zvyšuje. (Dadfar, Lester, 2017, str. 2)

Strach ze smrti má také souvislost se smyslem života. Shin Buddhistické učení říká: *„K vyřešení problému smrti člověk musí nejdříve vyřešit problém života, žití života. Pokud to dokáže, žít skutečně lidský život, pak se není proč bát smrti, protože smrt je přirozená součást života“*. (Dadfar, Lester, 2017, str. 2)

Mnohé studie potvrzují zjištění, že silný smysl pro náboženství v osobním životě může mít spojitost s menší úzkostí ze smrti, neboť čím více náboženský člověk je, tím méně má strach ze smrti, protože ji může spojovat s dalším bytím, které slibují mnohá náboženství. (Dadfar, Lester, 2017, str. 2).

3 Postoje ke smrti

Každý z nás jistě slyšel někoho ve svém okolí, že si přeje rychlou smrt. Ale nejen tito lidé by se měli zamyslet nad tím, jestli by si opravdu přáli se jednoduše ráno nevzbudit, nebo by se chtěli se svou rodinou a přáteli rozloučit, urovnat vztahy a vyřešit pozůstalost.

Různé postoje ke smrti zkoumalo mnoho autorů. v následujících podkapitolách se budeme věnovat postojům ke smrti dle Paula T. P. Wonga, Garyho T. Reker a Giny Gesserové.

3.1 Strach ze smrti

V mnohé literatuře jsou pojmy strach ze smrti a obava ze smrti používány ve stejném významu. Wong, Reker a Gesserová (1994, str. 2) k tomu říkají, že by mohlo být nápomocné tyto termíny rozdělovat, a to následujícím způsobem; strach ze smrti vnímat jako specifický a zcela vědomý, a obavu ze smrti jako více generalizovanou a možná nepřístupnou vědomí.

Je všeobecně přijímáno, že strach ze smrti je přirozený a jeho absence může naznačovat popření smrti.

Existují různé důvody, proč se bojíme smrti. Obavy ze ztráty sebe sama a z posmrtného neznáma, strach z bolesti a utrpení, uvědomění si promarněných příležitostí k nápravě a spasení a obava o pozůstalé členy rodiny jsou jenom některé z příčin strachu ze smrti (Wong, Reker, Gesser, 1994, str. 2). Autoři dále poukazují, jak nás společnost během dospívání konfrontuje s důležitostmi úspěchů a sebehodnoty, ale ve stáří pak narazíme na naši bezmocnost v tváři v tvář smrti, která hrozí ukončením všeho, čeho si v životě ceníme (Wong, Reker, Gesser, 1994, str. 2) Dalším zdrojem strachu ze smrti je neuvědomování si naší konečnosti, což nás vede k promarnění života.

Dle Eriksona se musí člověk v poslední vývojové fázi vyrovnat se smrtí. Je to stádium, kdy proti sobě stojí integrita ega a zoufalství. Integrita zde znamená takový stav mysli, kdy jsme přesvědčeni, že jsme prožili hodnotný a smysluplný život, a smířili jsme se s nesouladem mezi realitou a ideály. Pokud jsme schopni docílit integrity, jsme také připraveni čelit smrti beze strachu. Na druhou stranu pokud cítíme, že náš život nebyl prožit naplno či postrádal smysl a již není čas začít znovu, prožíváme zoufalství a bojíme se smrti. Proto akceptace smrti či strach z ní hodně závisí na tom, jestli jsme se naučili přijmout náš jediný životní cyklus (Erikson, 1963 dle Wong, Reker, Gesser, 1994, str. 2).

Podobně na to pohlíží i Butler (1963, 1975, dle Wong, Reker, Gesser, 1994, str. 2), který říká, že člověk se více bojí jeho bezvýznamné existence než smrti. Jedinci, kteří svůj život vidí jako naplňující a smysluplný se smrti bojí méně a více ji akceptují.

Wong, Reker a Gesser (1994) dále uvádějí příklady podporující Butlerovo tvrzení. Tyto příklady od různých autorů říkají, že lidé, kteří měli ve svém životě nějaký cíl a smysl se smrti báli méně a jejich akceptující postoj ke smrti byl větší.

3.2 Přijetí smrti

Přijetí smrti a strach ze smrti jsou úzce spojeny, ale nestojí naproti sobě. Strach ze smrti není protikladem přijetí smrti. Spíše tyto dva postoje koexistují v nelehkém příměří. I když rozumem akceptujeme nevyhnutelnost naší konečnosti, stále nemusíme být zcela volní od obav z vlastní smrti a jejích následků. Stejně tak, nehledě na to jak se smrt může zdát děsivá, se musíme nějakým způsobem naučit naši smrtelnost přijmout. Přijetí smrti se skládá ze dvou složek:

- 1) rozumové povědomí o vlastní konečnosti,
- 2) pozitivní (nebo alespoň neutrální) emocionální reakce na toto vědomí. (Wong, Reker, Gesser, 1994)

Rozlišujeme 3 typy přijetí smrti dle Wonga, Reker a Gesserové (1994, str. 4-5):

- **Neutrální postoj** (NA z anglického Neutral Acceptance), kdy je smrt vnímána jako nedílná součást života, smrti se nebojíme ale ani ji nevítáme. Člověk ji jednoduše přijímá jako nezměnitelný fakt a snaží se využít smrtelný život, jak nejlépe umí. Postoje ke smrti jsou tedy dvojstranné či lhostejné.
- **Přijímající postoj** (AA, Approach Acceptance), toto přijetí zahrnuje víru ve šťastný posmrtný život a je spojeno s náboženstvím a praktikováním náboženství.
- **Únikový postoj** (EA, Escape Acceptance) Únikové přijetí může nastat, když je život naplněn bolestí a trápením. Smrt se v takovém případě může jevit jako vysvobození, jako vítaná alternativa k prožívanému utrpení.

3.3 Vyhýbavý postoj

Autoři testu DAP (Death Attitude Profile) Gesser, Wong a Reker při výzkumu DAP mezi vysokoškolskými studenty a dospělými ve středním věku objevili, že někteří respondenti se raději tématu smrti vyhýbají. Vyhýbavý postoj i strach ze smrti

s sebou nesou negativní stanoviska, musíme je od sebe však rozlišovat. U strachu ze smrti člověk nějak smrt konfrontuje a to v něm probouzí pocity strachu. Ale u vyhýbání se člověk snaží na smrt ani nemyslet, nemluví o ní, aby mohl svou obavu zmírnit. Vyhýbavý postoj tedy v sobě nese obranné mechanismy, které drží smrt a věci s ní spojené mimo vědomí člověka.

Na základě zjištění, že někteří lidé mají vyhýbavý postoj ke smrti autoři Gesser, Wong a Reker upravili svůj test postojů ke smrti rozšířením testových oblastí o 7 otázek týkajících se právě vyhýbání se smrti a myšlenkám na ni (vznikl tak testový nástroj DAP-R). (Wong, Reker, Gesser, 1994, str. 5-6)

3.4 Vyrovnávání se se smrtí

Podle Kübler-Rossové (1969) je 5 stádií vyrovnávání se s blížící se smrtí, ať už je to v řádech měsíců, či dnů. Prvním stádiem je popírání a izolace, kdy si pacient odmítá připustit, že má nevyлéčitelnou chorobu (často v terminálním stádiu) a že i on je smrtelný. Druhou fází je pak zlost. Pacient je naštvaný na Boha i na každého zdravého člověka a často se také ptá, proč radši nemohl být nemocný někdo jiný, proč musí trpět zrovna on. Třetí fází je smlouvání. Během ní se pacienti věřící i nevěřící obrací nejčastěji k Bohu a smlouvají s ním (např. když ho uzdraví tak začne chodit do kostela, zasvěti svůj život Bohu, apod.). Čtvrtou fází je deprese, kdy se pacient hrozí budoucích ztrát. Poslední fází je akceptace, v této fázi je člověk schopný a ochotný se vzdát svého života. Podle Kübler-Rossové by poslední fáze neměla být považována za šťastné období, jde podle ní spíše o dobu, kdy je člověk zbaven svých pocitů, bolest už jako by odešla, jeho boj skončil a zdá se jako by odpočíval před velkou cestou. Pacient v této fázi již nejeví zjevný zájem o reálný svět. Je nutné zde podotknout, že ne každý člověk zvládne projít všemi těmito fázemi. Umírající člověk se může „zaseknout“ v kterékoliv z nich.

Blízcí a přátelé umírajícího mají podle Kübler-Rossové (1969) zaujmout přijímající postoj, ať už se jejich blízký chová jakkoliv, a nezanevřít na něj. Podle ní tento postoj pomůže k tomu, aby umírající snáz prošel všemi fázemi, necítil se tolik opuštěně a měl pocit, že jeho rodině na něm stále záleží.

4 Metodologická část

V této části se budeme zabývat cílem této práce, výzkumným šetřením a zpracováním dat získaných z dotazníku. Cílem výzkumného šetření je zjistit, jak studenti vnímají smrt a spiritualitu.

4.1 Formulace výzkumného cíle

Naším hlavním cílem v této výzkumné práci je zjistit, jak vnímají studenti bakalářského studia sociální práce na Katedře křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého a současně studující i Vyšší odbornou školu sociální Caritas smrt a spiritualitu.

Tento cíl byl zvolen, jelikož považujeme za důležité zkoumat vnímání spirituality a vyrovnávání se se smrtí. Předpokládáme, že studenti jsou tématu smrti a spirituality vystaveni při výuce i při praxích. Studenti navštěvující tuto školu jsou důsledně vedeni k osobnímu rozvoji, zamýšlení se nad sebou, svými postoji a vlastnostmi, což může být v tomto směru významné pro postoje ke smrti i vztah ke spiritualitě.

V sociální práci se studenti setkávají se seniory, nevyléčitelně nemocnými a s umírajícími lidmi, proto považujeme za důležité, aby v sobě měli zpracované téma smrti. Je to důležité nejen pro ně samotné, ale i pro budoucí klienty. To, že student v sobě nemá zpracované téma smrti, může vést například k vyhýbání se umírajícímu klientovi nebo k neschopnosti mluvit s klientem, který umírá a dodávat mu sílu.

Spiritualita je jednou ze složek osobnosti, tudíž je nutné jí věnovat pozornost. V rámci této otázky chceme zkoumat, jaký vztah mají studenti sociální práce ke spiritualitě, neboť spiritualita je jednou ze složek osobnosti, patří do ní například vnímání smyslu života, víra či naděje. Spiritualita je důležitá pro sociální práci mimo jiné i proto, že je součástí posuzování klientovy životní situace.

Pro zkoumání problematiky vnímání smrti a spirituality u studentů sociální práce jsme se rozhodli použít metodu dotazníku, jehož pomocí zkoumáme, zda mají studenti sociální práce ujasněné vnitřní nastavení vnímání smrti a spirituality a jsou tak alespoň částečně připraveni čelit těžkým situacím, které je jako sociální pracovníky čekají.

4.2 Formulace výzkumných otázek

Jako hlavní výzkumnou otázku vycházející z cíle jsme si zvolili:

„Jak vnímají studenti smrt a spiritualitu?“

Na tuto otázku budeme odpovídat pomocí dalších, dílčích otázek.

VO 1: Liší se postoje ke smrti v závislosti na studovaném ročníku?

H 1: Studenti třetího a druhého ročníku mají vlivem studia statisticky nižší vyhýbavý postoj ke smrti (DA) než studenti prvního ročníku.

VO 2: Má náboženská víra vliv na výsledné skóre u postoje strach ze smrti (FD)?

H 2: Věřící respondenti hlásící se k církvi mají statisticky nižší skóre strachu ze smrti (FD) než studenti, kteří se k žádné církvi nehlásí.

VO 3: Liší se skóre ve škále COS (Kognitivní orientace na spiritualitu) v závislosti na ročníku studia?

H 3: Studenti prvního ročníku mají menší skóre u Kognitivní orientace na spiritualitu (škála COS) v testu ESI-R než studenti studující třetí a druhý ročník.

VO 4: Liší se míra religiozity u respondentů hlásících se k církvi ve srovnání se studenty, kteří se k žádné církvi nehlásí?

H 4: Křesťansky orientovaní studenti mají statisticky vyšší míru religiozity než studenti, kteří se k žádné církvi nehlásí.

4.3 Popis použitých metod

4.3.1 Metody získání dat

Ke sběru potřebných dat jsme se rozhodli použít metodu dotazníku distribuovaného pomocí internetu, konkrétně sociálních sítí a emailové komunikace. Chceme tak získat co nejvíce respondentů studujících CARITAS – Vyšší odbornou školu sociální a zároveň i bakalářského programu sociální práce na Katedře křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého. Pro tuto metodu jsme se také rozhodli, s ohledem na její relativně nízkou časovou náročnost, rychlé rozšíření mezi možné respondenty, a jednoduchost zpracování získaných dat v porovnání s jinými metodami (např. rozhovorem).

Dotazník se skládá ze tří částí. První částí je sociodemografický dotazník, jenž se zaměřuje na specifikaci informací o respondentovi, pro jeho snazší zařazení do menších skupin, pro porovnávání jednotlivých odpovědí mezi sebou. Skládá se z otázek na pohlaví, věk, studovaný ročník, studovaný obor, víru, atd..

Druhá část dotazníku je zaměřená na postoje ke smrti. Ke zkoumání těchto postojů jsme využili překladu škál Death Attitude Profile-Revised (Revidovaný profil postojů ke smrti) od autorů P. T. P. Wong, G. T. Reker a G. Gesser. Český překlad jsme převzali od Kláry Machů. Respondent zde odpovídá na otázky výběrem jednoho tvrzení, které nejvíce reflektuje jeho vnitřní nastavení. Odpovídá pomocí sedmi frází od „*zcela nesouhlasím*“ až po „*zcela souhlasím*“. Zde měříme 5 dimenzí postojů ke smrti, a to negativní postoje ke smrti (2 škály - strach a vyhýbavý postoj ke smrti), pozitivní postoje ke smrti (2 škály - přátelské přijetí smrti a únikové přijetí smrti) a neutrální přijetí smrti.

Třetí část dotazníku se věnuje Spiritualitě a je překladem dotazníku Expression of Spirituality Inventory-Revised (ESI-R) od Douglase A. MacDonalda (2000), zde zkoumáme zkušenosti, přesvědčení a postoje respondentů vztahující se ke spiritualitě.

Naším důvodem ke zkoumání spirituality a zážitků s ní spojených je její asociace s psychickým a fyzickým well-beingem (fyzickým blahobytem), jak poukazují mnohá šetření (MacDonald, 2000, str. 154). Pro pracovníky sociální práce je jejich vnitřní vyrovnanost nutností pro profesionální přístup ke klientům a jejich rodinám, a pomáhá jim zvládnout těžké situace, se kterými se dennodenně setkávají a musí jim čelit (zejména pak v případech smrti a žalu s ní spojeným). Pokud by pracovník byl vnitřně nevyrovnaný a sám prožíval psychické obtíže, nebyl by schopen poskytnout dostatečnou pomoc, a netrpěl by tím jen on, nýbrž i klienti a jejich rodiny.

4.3.2 Metody zpracování dat

První část dotazníku zjišťovala sociodemografické informace o respondentech. Skládala se z devíti otázek, z toho u sedmi byly předem naformulovány odpovědi, ze kterých respondenti vybírali tu, která se jich týká a u dvou otázek byla možnost vlastní odpovědi.

Dotazník jsme sestavovali s myšlenkou na pokrytí vnitřních postojů ke smrti a vnitřním nastavením duchovních hodnot u respondentů. Pro obsažení obou těchto oblastí do našeho výzkumu jsme se rozhodli využít dvou testových metod. Pro zkoumání otázek týkajících se smrti jsme se u našich respondentů rozhodli využít dotazníku DAP-R od

autorů Wong, Reker a Gesser, přesněji jeho český překlad od Machů (2016), kde se zkoumají postoje ke smrti pomocí otázek, na nichž respondent odpovídá dle vnitřních pocitů na škále od „*zcela nesouhlasím*“ až po „*zcela souhlasím*“ (zcela nesouhlasím, nesouhlasím, spíše nesouhlasím, nevím, spíše souhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím), které jsou hodnoceny body 1-7, kde „*zcela nesouhlasím*“ je hodnoceno jedním bodem a „*zcela souhlasím*“ sedmi body. v tomto testu se zkoumá 5 postojů ke smrti (viz Kapitola 3 Postoje ke smrti):

- *strach ze smrti* (FD) – postoj zkoumaný sedmi otázkami, jenž se zaměřuje na strach vyvolaný tématem smrti,
- *vyhýbání se smrti* (DA) – pět dotazů směřujících na míru vyhýbání se pomyšlení na smrt u respondentů,
- *neutrální postoj* (NA) – subškála s pěti otázkami, které se týkají pojetí smrti jako přirozené součásti života, které se nelze vyhnout,
- *přijímající postoj* (AA) – Deset otázek v dotazníku zachycujících v jakém rozsahu je respondenty smrt vnímána jako brána do lepšího života po smrti,
- *únikový postoj* (EA) – Pět otázek zaměřených na pohled na smrt, jako možnost úniku ze života plného bolesti a utrpení.

Dotazník je složen celkem z 32 otázek, které jsou bodově vyhodnoceny a následně sečteny v rámci subškál, ke kterým patří. Každý součet je poté vydělen počtem otázek v jednotlivých subškálách a výsledné skóre určuje, který postoj u respondenta převládá.

Tímto způsobem u každého respondenta vznikne pět separátních průměrných hodnot v rozmezí 1–7 a s těmi je následně pracováno, nejčastěji zprůměrováním. Čím vyšší je průměrná hodnota u každého z postojů o to více mají respondenti přijímající postoj.

Pro zkoumání spirituality jsme se rozhodli použít testový modul ESI-R od MacDonalda (2000) v české verzi od Machů (2016), kde respondent odpovídá na 32 otázek, které jsou součástí pětistupňové škály. Dotazník obsahuje pět dimenzí a to:

- *kognitivní orientace na spiritualitu* (COS, Cognitive Orientation Towards Spirituality) – posouzení role a významu spirituality v lidském životě,
- *existenciálně – fenomenologické dimenze* (EPD, Experiential – Phenomenological Dimension of Spirituality) – zkoumá zkušenost s mystickými či transcendentními zážitky,

- *existenciální pohoda* (EWB, Existential Well-Being) – posuzuje rozměr spirituality jako smyslu života a schopnost jedince kompetentně čelit životním problémům,
- *paranormálního přesvědčení* (PAR, Paranormal Beliefs) – víra v paranormální jevy (např. psychokineze, existence čarodějnic či duchů),
- *religiozita* (REL, Religiousness) – mapuje náboženské projevy spirituality, jež jsou charakteristické zvláště pro křesťanskou spiritualitu spíše než pro jiná náboženství.

Každá škála obsahuje přesně 6 otázek (přebytečné 2 poslední se nezapočítávají) a jsou ohodnoceny body 0-4 (naprosto nesouhlasím, nesouhlasím, ani nesouhlasím ani souhlasím, souhlasím, naprosto souhlasím). Škála EWB a jedna položka škály PAR jsou reverzní. (Beranová, 2013)

Data jsou zpracovaná separátně. Díky tomu u každého respondenta vznikne pět hodnot v rozmezí 0–24 a s těmi je následně pracováno, nejčastěji zprůměrovaním těchto pěti hodnot. Čím vyšší je skóre u jednotlivých složek spirituality, tím vyšší je složka spirituality u respondenta.

K vyhodnocení dotazníku byl použit Microsoft Excel 2007 a IBM SPSS Statistics 29.0.0.0.

4.4 Popis výzkumného souboru

Výzkumného šetření se týkalo studentů studujících sociální práci na Katedře křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého a zároveň i Vyšší odborné školy sociální Caritas, kteří odpovídali na anonymní dotazník na platformě Google Formuláře.

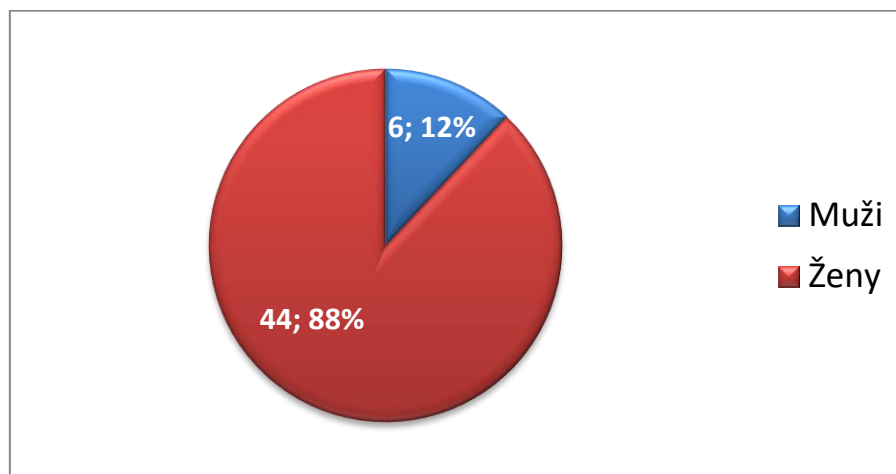
Na jaře 2022 evidovala Caritas Voš sociální celkem 382 studentů. Kolik z nich studuje současně i sociální práci na KKS CMTF UP bohužel neeviduje a nám se to bohužel taky nepodařilo dohledat.

Výsledný výzkumný soubor tvoří 50 respondentů, což je zhruba 13% z celkového počtu studentů studujících na Caritas Voš sociální.

Dotazníky jsme rozšiřovali na sociální síti Facebook ve skupině „Koleje CARITAS“ ve které je k 6. 11. 2022 celkem 117 členů. Ve výzvě k vyplnění dotazníku, jsme žádali studenty, aby pokud možno rozeslali dotazníky do třídních skupin, pokud takové existují. První výzva byla vyvěšena na této stránce 27. 6. 2022 a další o dva dny později, s ohledem na

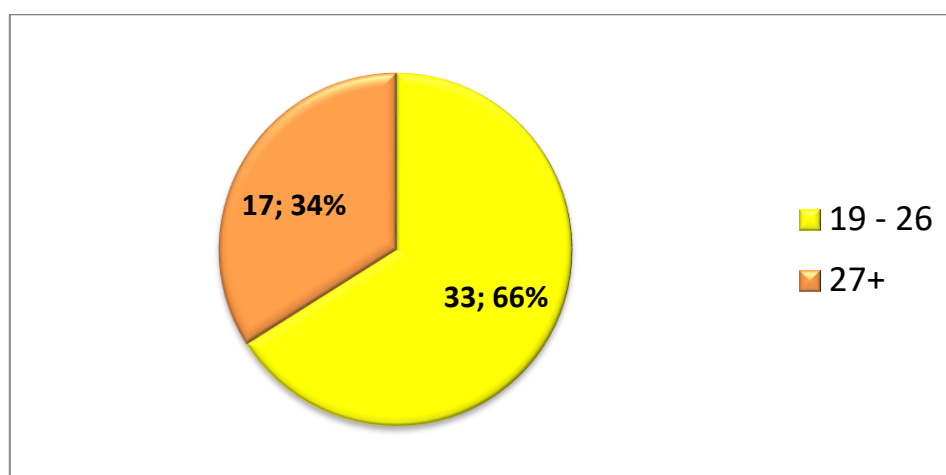
to, že nejpravděpodobnější reakce na prosbu na sítích je při prvním přečtení daného příspěvku. Bylo posláno též pár jednotek emailů ke studentům kombinovaného studia s toutéž prosbou, aby si pokud možno přeposlali dotazníky mezi spolužáky. Dotazník byl celkem v oběhu týden.

Dále v grafech představíme podrobnější informace o respondentech tvořící výzkumný soubor.

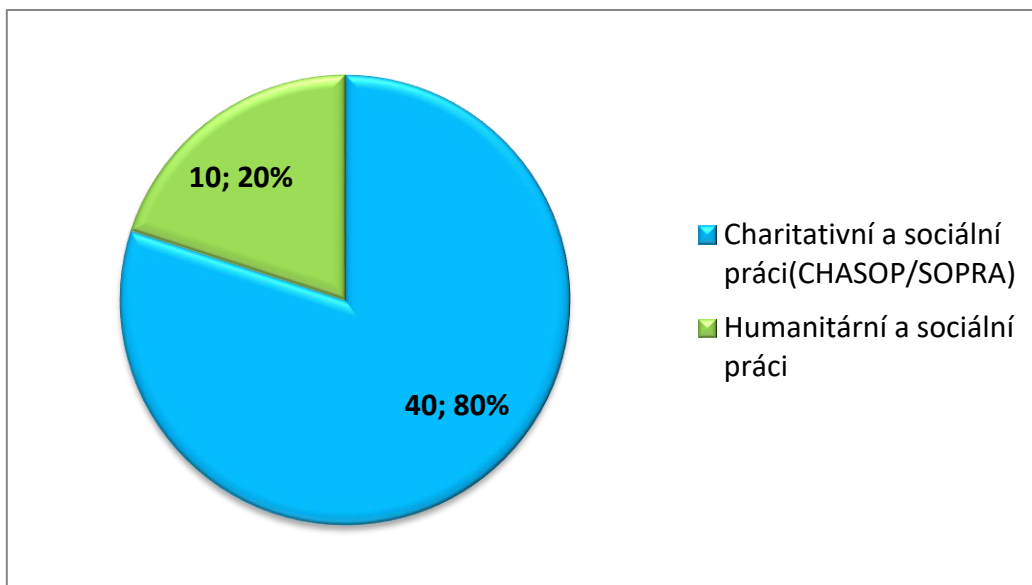
Graf č. 1 Pohlaví respondentů

Ve výzkumném vzorku byli respondenti pohlavně zastoupeni nerovnoměrně. Žen bylo 44 a mužů 6. To odpovídá 88 % a 12 % (viz Graf č. 1).

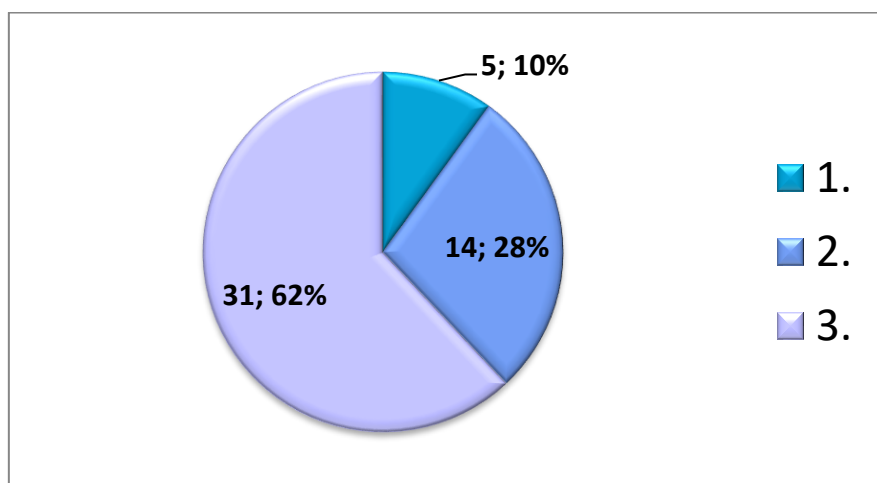
Graf č. 2 Věk respondentů

Výzkumu se účastnilo 66 % respondentů ve věku 19-26 let a 34 % ve věku 27 let a více.

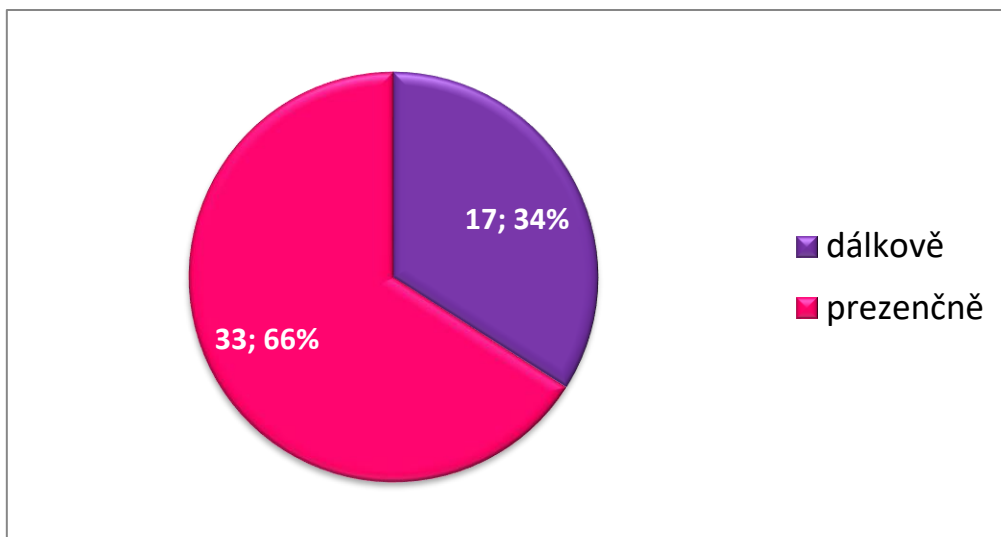
Graf č. 3 Studovaný obor

Graf č. 3 ukazuje, jaký obor respondenti studují. 80 % respondentů studuje obor Charitativní a sociální práce (CHASOP/SOPRA), 20 % respondentů studuje Humanitární a sociální práci.

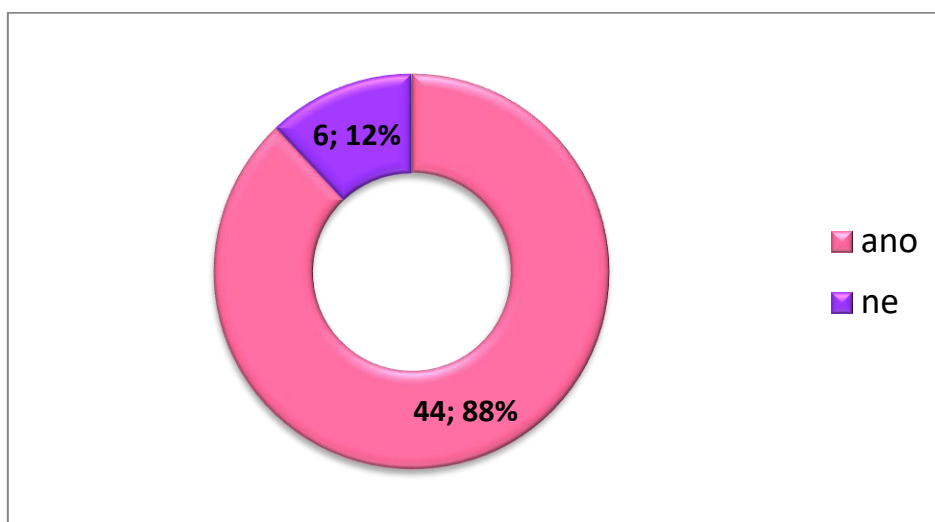
Graf č. 4 Studovaný ročník

Ve zkoumaném vzorku bylo 5 studentů studujících první ročník (tj. 10 %), 14 studentů druhého ročníku (tj. 28 %) a 31 studentů třetího ročníku (tj. 62 %). Z grafu můžeme vyčíst, že nejvíce respondentů bylo ze třetího ročníku, studentů druhého ročníku bylo přibližně dvakrát méně. Nejméně byli zastoupeni studenti prvních ročníků. Z prvního ročníku se výzkumu účastnilo pouze 5 studentů.

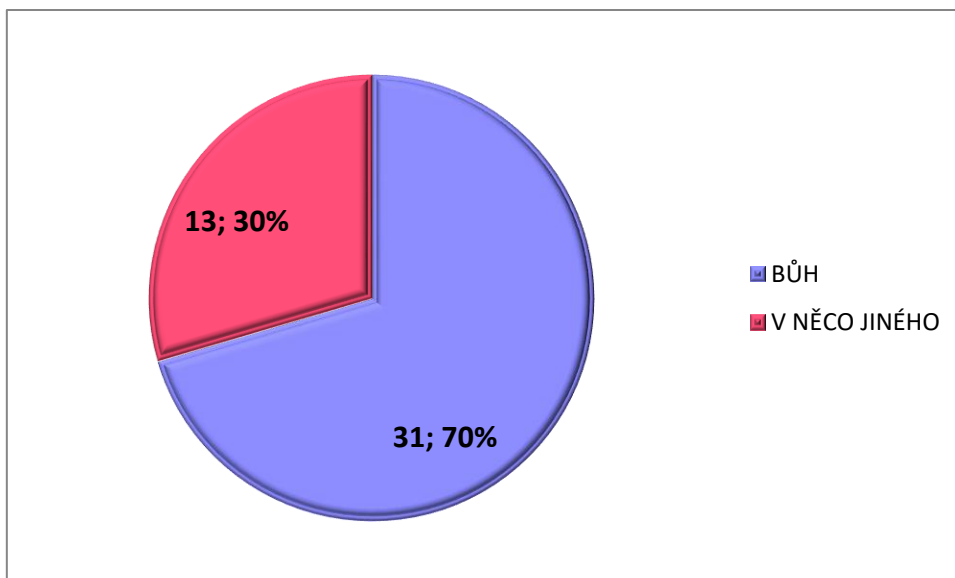
Graf č. 5 Forma studia

Prezenčně studuje 66 % respondentů, kombinované studium má 34 % respondentů. Prezenčně studují zhruba dvě třetiny respondentů.

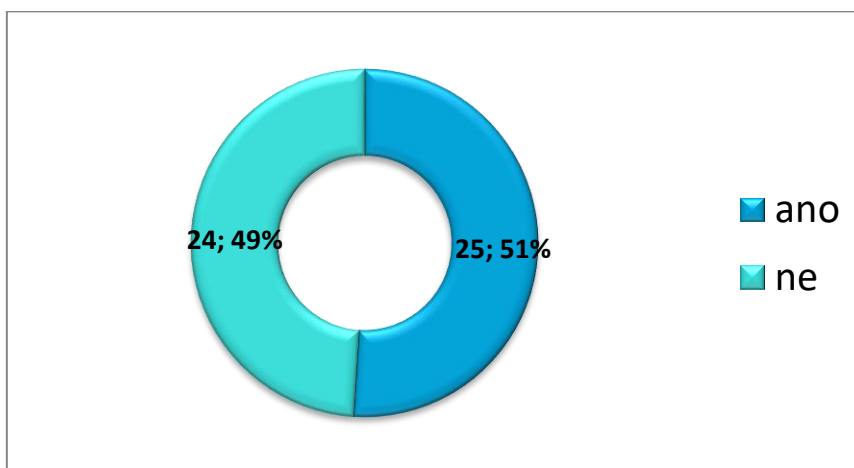
Graf č. 6 Věříte v něco?

Na otázku *Věříte v něco?* v dotazníku odpovědělo 88 % respondentů ANO a 12 % NE. Na grafu č. 6 jsou znázorněny odpovědi podle jejich počtu.

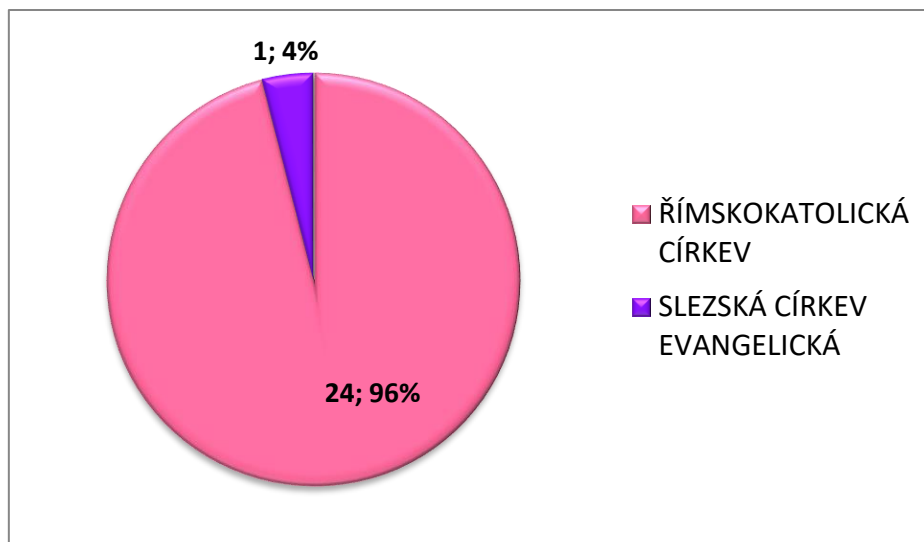
Graf č. 7 Bližší specifikování víry

Respondenti, kteří odpověděli, že v něco věří (44 respondentů), následně upřesňovali svou odpověď v další otázce. Zde nebyly možnosti výběru nýbrž volná odpověď. V Boha věří 31 respondentů a 13 jich odpovědělo, že věří v něco jiného, Z toho 9 respondentů odpovědělo, že věří v „něco“ a 4 respondenti měli odlišné odpovědi od ostatních (Fatalismus; Fatalismus a karma; Dobro; Duchovno).

Graf č. 8 Hlásíte se ke konkrétní církvi?

Ke konkrétní církvi se hlásí 51 % respondentů, 49 % se nehlásí k žádné církvi. Tuto otázku zodpovědělo 49 respondentů z 50.

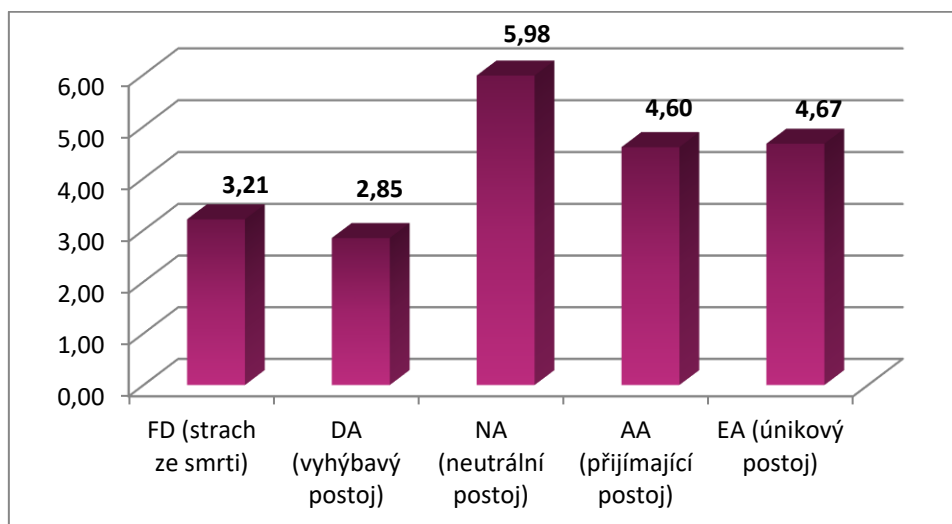
Graf č. 9 Církev, ke kterým se respondenti hlásí

25 respondentů (51 %) se hlásí ke konkrétní církvi. V otázce na upřesnění k jaké církvi se hlásí, měli respondenti možnost volné odpovědi. Z analýzy všech vyplněných odpovědí vyplývá, že nejvíce jich bylo z Římskokatolické církve. Graf č. 9 zobrazuje procentuální zastoupení respondentů v jednotlivých církvích.

5 Prezentace výsledků

V této kapitole budou prezentovány výsledky dotazníku, který zkoumal postoje ke smrti (škála DAP-R) a ke spiritualitě (škála ESI-R).

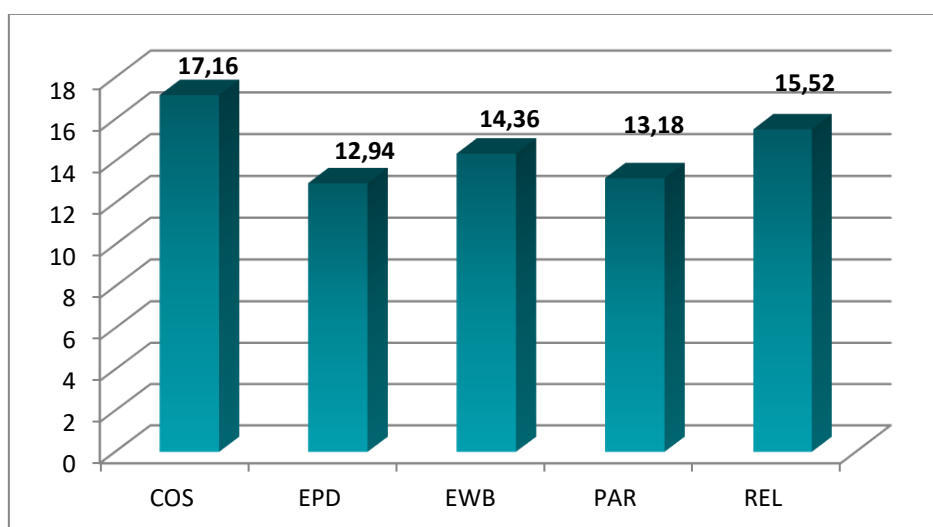
Postoje ke smrti:

Graf č. 10 Postoje ke smrti (1; 7)

Graf č. 10 Postoje ke smrti (1; 7) ukazuje hodnoty jednotlivých postojů ke smrti, kterých studenti dosahovali při vyplňování dotazníků. Nejvyšších hodnot dosahovali studenti v neutrálním postoji (NA), jehož průměr dosahuje téměř šesti, přičemž maximální hodnoty šlo dosáhnout sedmi a nejnižší u vyhýbavého postoj (DA)

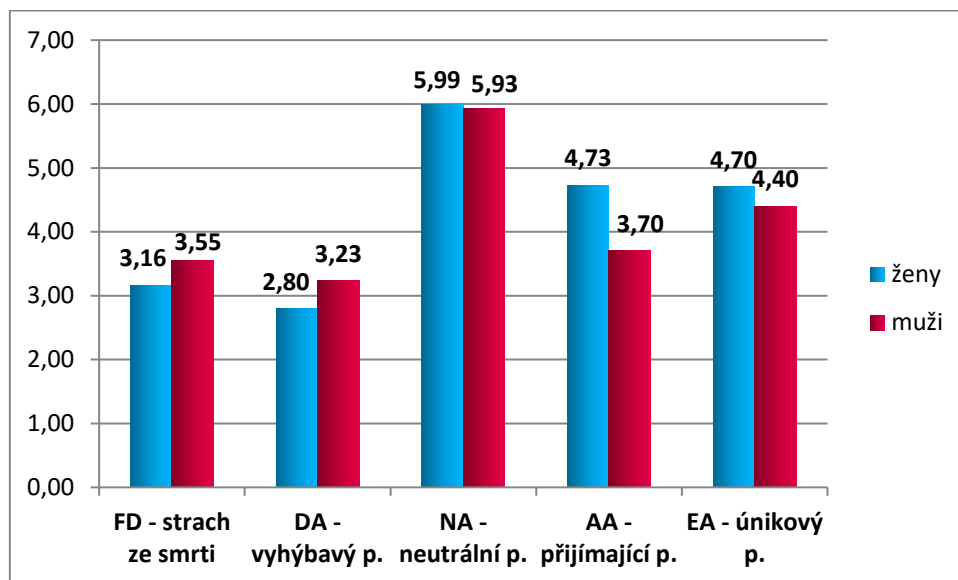
Postoje ke spiritualitě

Graf č. 11 Vyhodnocení složek spirituality (0; 24)

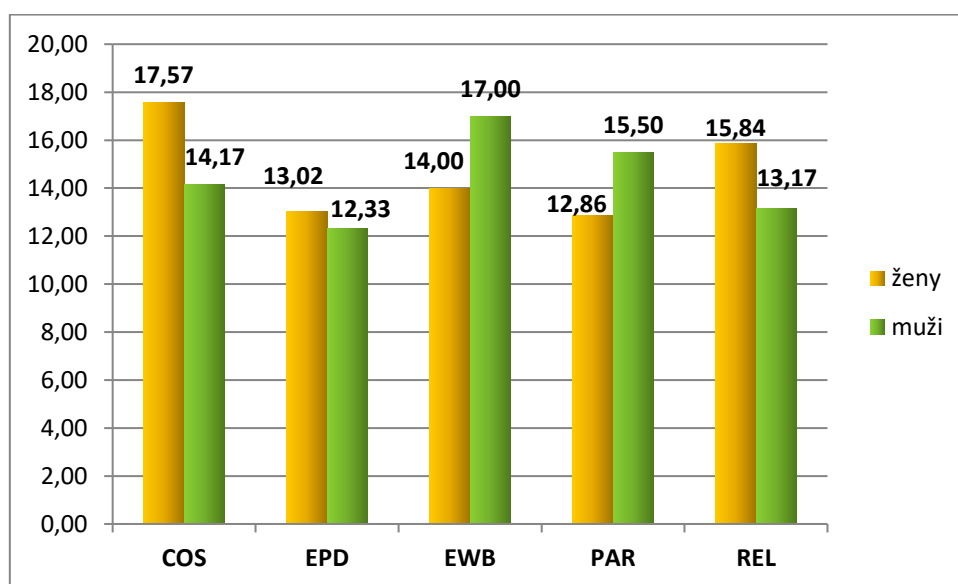
V grafu č. 11 Vyhodnocení složek spirituality (0; 24) jsou znázorněny střední hodnoty, kterých respondenti dosahovali. Nejvyšší střední hodnoty dosahovali studenti v kognitivní orientaci na spiritualitu (COS) a nejnižší střední hodnoty dosahovali u existencionálně-fenomenologické dimenze (EPD).

Vyhodnocení jednotlivých postojů na základě pohlaví:

Graf č. 12 Postoje ke smrti v souboru podle pohlaví (1; 7)

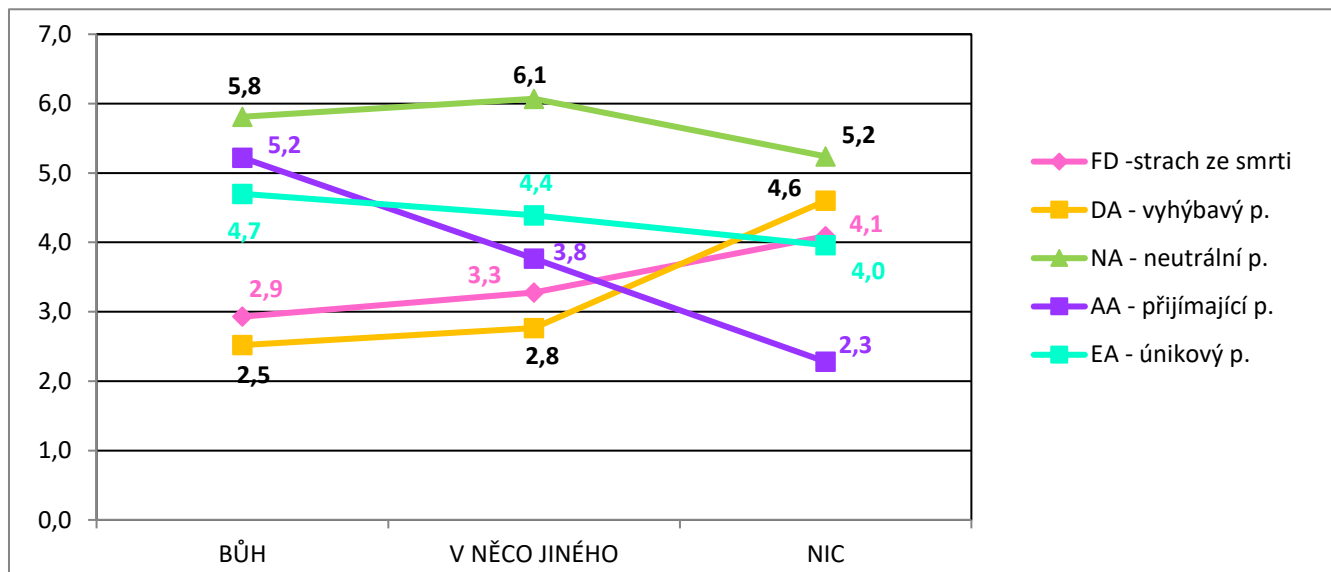
Na Grafu č. 12 jsou znázorněny postoje ke smrti v souboru podle pohlaví. Nejvyšší hodnoty zaujímají muži i ženy v neutrálním postoji (NA) téměř bez rozdílu. Největší rozdíl můžeme pozorovat u přijímajícího postoje (AA), kde je rozdíl mezi muži i ženami 1,03.

Graf č. 13 Dimenze spirituality v souboru podle pohlaví (0; 24)

V Grafu č. 13 jsou znázorněny střední hodnoty složek spirituality rozdělené dle pohlaví. Nejvyšší hodnoty u žen dosahuje kognitivní orientace na spiritualitu (COS) zatímco u mužů dosahuje nejvyšší hodnoty dimenze existencionální pohody (EWB). Naopak nejnižších hodnot dosahují muži v existencionálně-fenomenologické dimenzi (EPD) a ženy v paranormálním přesvědčení (PAR).

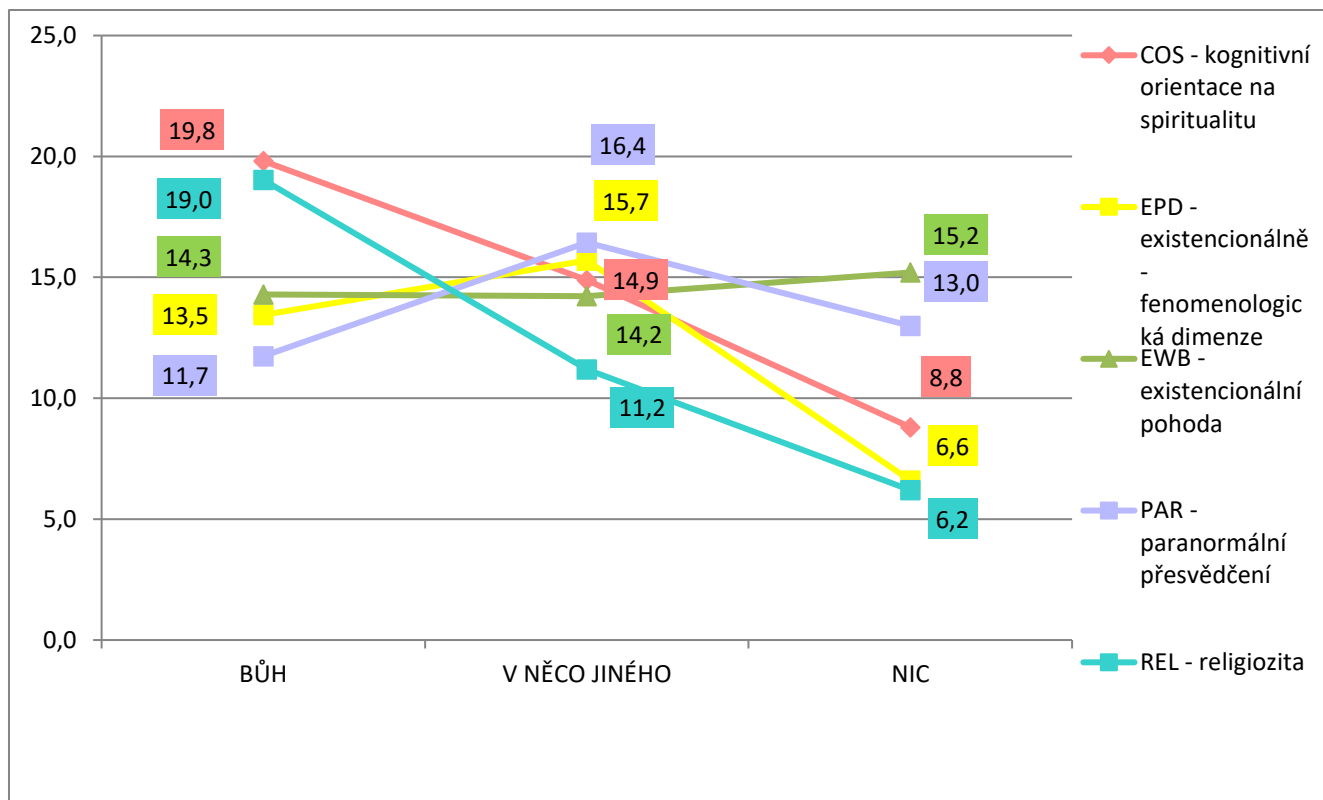
Vyhodnocení jednotlivých postojů podle víry v něco:

Graf č. 14 Vliv víry na postoje ke smrti (1; 7)

Graf č. 14 ukazuje, jak víra ovlivňuje postoje ke smrti. Neutrální postoj na tomto grafu zaujímá nejvyšší hodnoty. Na tomto grafu lze vidět, jak víra pozitivně ovlivňuje postoje ke smrti, což můžeme vysvětlit propracovanou náboženskou naukou o posmrtném životě.

Následující Graf č. 15 znázorňuje vliv víry na spiritualitu. Studenti věřící v Boha mají nejvyšší dosahované hodnoty u kognitivní orientace na spiritualitu (COS) a nejnižší u paranormálního přesvědčení (PAR). Studenti, kteří věří „v něco jiného“ mají nejvyšší hodnoty u paranormálního přesvědčení (PAR) a nejnižší u religiozity (REL). Respondenti, jež nevěří v nic, mají v religiozitě (REL) také nejnižší hodnoty, ale téměř poloviční než ti co věří „v něco jiného“. Nejvyšší hodnoty dosahují u existencionální pohody (EWB).

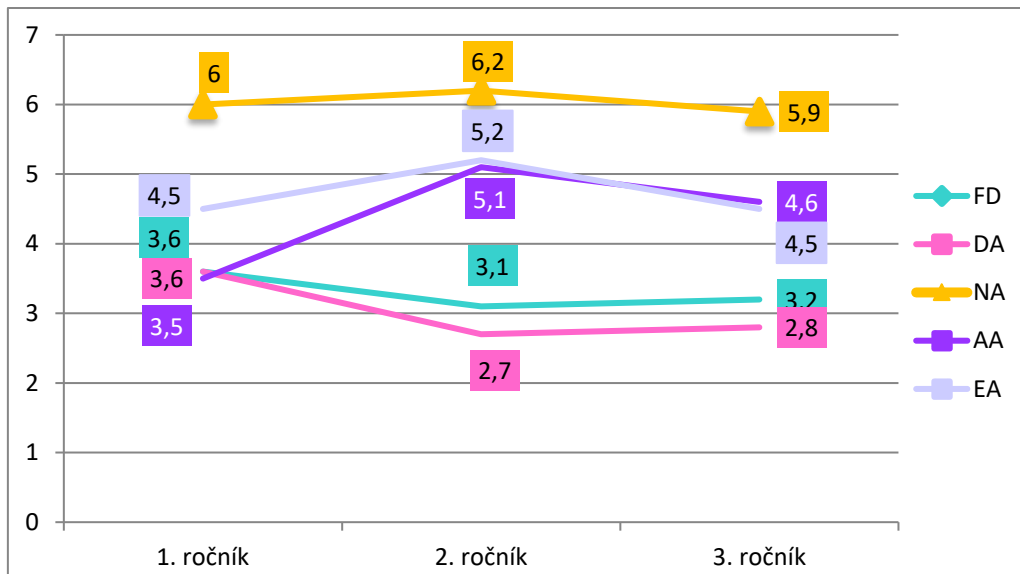
Graf č. 15 Vliv víry na spiritualitu (0; 24)

5.1 Interpretace výsledků

VO 1: Liší se postoje ke smrti v závislosti na studovaném ročníku?

Postoje ke smrti se v závislosti na studovaném ročníku liší. Data na grafu č. 16 nám ukazují, že největší rozdíly jsou mezi studenty prvního ročníku a druhého ročníku. Což může být vyvoláno důsledkem studia a důkladnějším probíráním těchto témat. Největší nárůst zaznamenal graf u přijímajícího postoje, u studentů prvního a druhého ročníku a to o 1,5. Naopak nejmenší nárůst zaznamenal graf u neutrálního postoje, který se víceméně pohybuje na stejné hladině. Největší pokles byl zaznamenán u vyhýbavého postoje a to o 0,9.

Nejvyšších hodnot tak celkově respondenti dosahují u neutrálního postoje (NA) a nejnižších u vyhýbavého postoje (DA).

Graf č. 16 Postoje souboru ke smrti podle ročníku (1; 7)

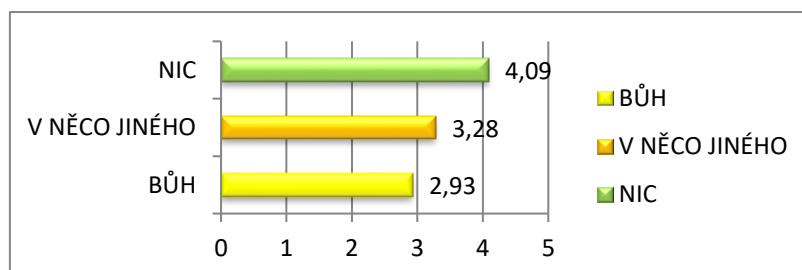
H 1: *Studenti třetího a druhého ročníku mají vlivem studia statisticky nižší vyhýbavý postoj ke smrti (DA) než studenti prvního ročníku.*

Při testování hypotézy Korelační analýzou za použití Pearsonova koeficientu ($r = 0,409$), byla zjištěna statistická významnost 0,494, což značí, že nulová hypotéza byla potvrzena.

Hypotéza H1 byla **potvrzena**.

VO 2: Má náboženská víra vliv na výsledné skóre u postojů *strach ze smrti (FD)*?

Z dat v Grafu č. 17 vyplývá, že víra značně ovlivňuje vnímání strachu ze smrti. Respondenti věřící v Boha mají nejmenší strach ze smrti v porovnání s ostatními respondenty. Nejvyšší hodnotu a tím pádem i největší strach ze smrti měli respondenti, kteří v nic nevěřili.

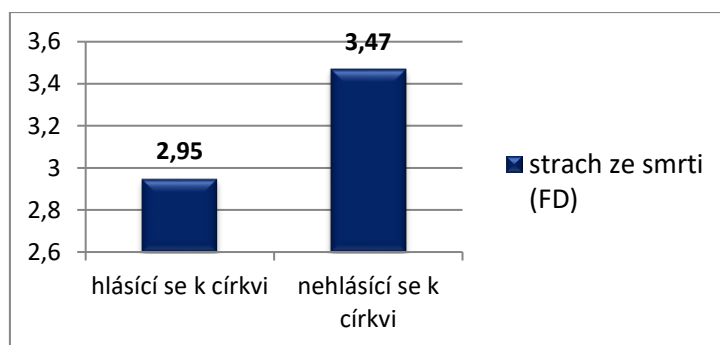
Graf č. 17 Vliv víry na hodnotu škály strachu ze smrti (1; 7)

H 2: *Věřící respondenti hlásící se k církvi mají statisticky nižší skóre strachu ze smrti (FD) než studenti, kteří se k žádné církvi nehlásí.*

Pro odpověď na tuto hypotézu jsme si rozdělili respondenty na ty, kteří se hlásí k církvi a ty, co se k žádné církvi nehlásí. V dotazníku respondenti odpovídali na otázky, zda se hlásí k církvi a pokud ano, tak k jaké. 50 % respondentů odpovědělo pozitivně. Z 25 případů se 24 respondentů hlásilo k Římskokatolické církvi a 1 k Slezské církvi evangelické. Pro vyhodnocení odpovědi jsme tedy respondenty rozdělili do dvou skupin podle toho, jestli se hlásí k nějaké církvi.

Při testování hypotézy Korelační analýzou za použití Pearsonova koeficientu ($r = -0,251$) byla zjištěna statistická významnost 0,236 což značí, že nulová hypotéza byla potvrzena.

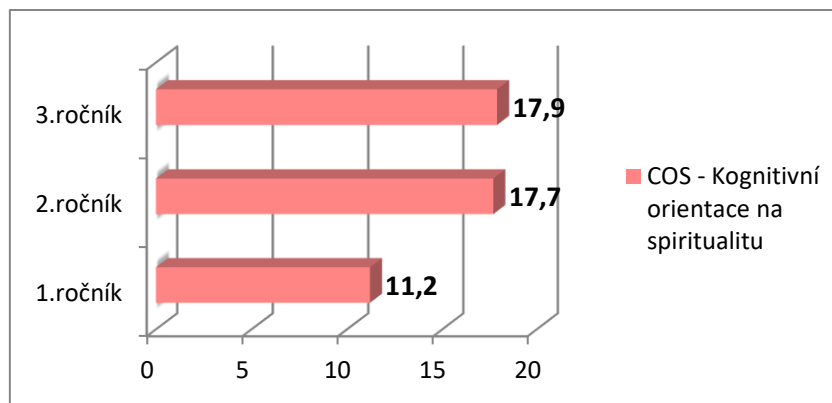
H2 byla **potvrzena**.

Graf č. 18 Srovnání skór respondentů na škále strachu ze smrti, podle příslušnosti k církvi (1; 7)

VO 3: Liší se skóre ve škále COS (Kognitivní orientace na spiritualitu) v závislosti na ročníku studia?

Data z dotazníku ukazují (Graf č. 19), že průměrná hodnota na škále kognitivní orientace na spiritualitu se u studentů liší. Mezi hodnotou postojů studentů prvního a druhého ročníku je největší rozdíl, ale respondenti z druhého a třetího ročníku dosahovali téměř stejných hodnot.

Graf č. 19 Hodnoty na škále COS podle respondentova studovaného ročníku (0; 24)

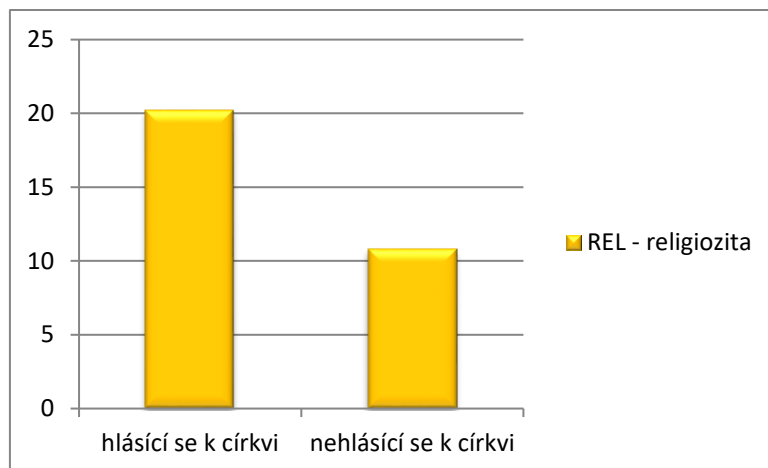
H 3: *Studenti prvního ročníku mají menší skóre u Kognitivní orientace na spiritualitu (škála COS) v testu ESI-R než studenti studující třetí a druhý ročník.*

Při testování hypotézy Korelační analýzou za použití Pearsonova koeficientu ($r = 0,107$) byla zjištěna statistická významnost 0,864, což značí, že nulová hypotéza byla potvrzena.

Hypotéza č. 3 byla **potvrzena**.

VO 4: **Liší se míra religiozity u respondentů hlásících se k církvi ve srovnání se studenty, kteří se k žádné církvi nehlásí?**

Pro odpověď na tuto otázku jsme si rozdělili respondenty na ty, kteří se hlásí k církvi a ty co se k žádné církvi nehlásí. v dotazníku respondenti na otázky, zda se hlásí k církvi a pokud ano, tak k jaké, odpověděli z 50% pozitivně. Z 25 případů se 24 hlásilo k Římskokatolické církvi a 1 k Slezské církvi evangelické. Pro vyhodnocení odpovědi tedy respondenty rozdělili do dvou skupin podle toho, jestli se hlásí k nějaké církvi a zprůměrovali jsme výsledky škály religiozity.

Graf č. 20 Srovnání dosažené hodnoty na škále REL podle příslušnosti k církvi (0; 24)

H 4: *Křesťansky orientovaní studenti mají statisticky vyšší míru religiozity než studenti, kteří se k žádné církvi nehlásí.*

Při testování hypotézy Korelační analýzou za použití Pearsonova koeficientu ($r = -0,287$) byla zjištěna statistická významnost 0,174, což značí, že nulová hypotéza byla potvrzena.

Hypotéza č. 4 byla **potvrzena**.

6 Diskuze

K uskutečnění našeho výzkumu postojů studentů ke smrti a spiritualitě jsme zvolili metodu dotazníku, neboť je to poměrně časově nenáročná výzkumná metoda často používaná při kvantitativním výzkumu.

Dotazník jsme rozdělili na tři části. V první části respondenti odpovídali na sociodemografické položky v dotazníku týkající se například jejich věku, pohlaví, studovaného oboru, studovaného ročníku a velmi zevrubné charakteristice jejich víry. V druhé části jsme zkoumali postoje ke smrti za použití testové metody DAP-R (Death Attitude Profile-Revised), ve třetí části jsme měřili různé dimenze spirituality u studentů pomocí ESI-R (Expression of Spirituality Inventory-Revised).

Takto konstruovaný dotazník jsme následně distribuovali pomocí sociální sítě Facebook v uzavřené skupině Koleje Caritas, která má 117 členů, členové této skupiny byli zároveň požádáni o rozšíření dotazníku do třídních skupin, pokud existují. O rozšíření dotazníku jsme požádali i studenty kombinovaného studia pomocí emailové komunikace a zároveň byli taktéž požádáni o šíření dál mezi spolužáky.

Zde jsme narazili na první limit práce, protože dotazník byl šířen pouze v jedné specifické skupině studentů bydlících na kolejích Caritas. Nenašli jsme bohužel společnou Facebook skupinu či stránku, která by patřila nebo se zaměřovala pouze na studenty těchto oborů, a kde by bylo rozšíření dotazníku mezi vybranou oblast potenciálních respondentů jednodušší. Relativně homogenní výběr studentů mohl mít vliv na počet získaných odpovědí a na výsledky dotazníkového šetření.

Výzkumného šetření se účastnilo 50 respondentů. Většinu respondentů tvořily ženy (44 žen, 6 mužů). Tento nepoměr v zastoupení obou pohlaví může být způsoben, že studiu Sociální práce se věnuje více žen než mužů, a tudíž mužských respondentů je méně.

Ženy byly v souboru početně více zastoupeny než muži, což některé výsledky našeho výzkumu mohlo ovlivnit. Nerovnoměrně byli respondenti rozděleni také dle studovaného ročníku. Nejpočetnější skupinu tvořili studenti třetího ročníku - 31 respondentů, v druhém ročníku bylo 14 respondentů a v prvním ročníku 5 respondentů, což mohlo zvláště negativně ovlivnit porovnávání výsledků dle ročníku studia. V dalším výzkumu by bylo vhodné mít rovnoměrné zastoupení ve všech studovaných ročnících.

Míra návratnosti od studentů prvních ročníků mohla být také způsobena tím, že oni sami ještě nemusí řešit své závěrečné práce a tudíž nemají potřebu „ztrácet čas“ u dotazníků.

Další nerovnováhou bylo to, že více respondentů studovalo obor Sociální práce (SOPRA, dříve obor Charitativní a sociální práce – CHASOP, 40 respondentů), humanitární a sociální práci však studovalo pouze 10 respondentů. Z toho studentů prezenčního studia bylo 33 a kombinovaného 17. Což může mít také vliv na data, protože studenti, kteří studují kombinovanou formu studia, mohou mít již větší zkušenosti z praxe a jejich názory tak mohou být mnohem vytríbenější než názory studentů.

Také lze spatřovat nevyváženost ve víře. Padesát procent lidí se hlásilo k církvi (24 z 25 bylo Římskokatolického vyznání). Jako osoby věřící „v něco jiného“ se označilo 14 lidí.

Dalším limitem mohl být samotný název dotazníku *Dotazník k postojům ke smrti a spiritualitě*, který mohl evokovat, že dotazník je určen pouze věřícím a ateističtí potencionální respondenti se mohli rozhodnout dotazník nevyplňovat. Na tento problém jsme narazili při jedné žádosti o vyplnění dotazník, kde nám příjemce odepsal, že dotazník je určen jen pro věřící a on jej tudíž vyplňovat nebude. Taktéž délka dotazníku mohla zapříčinit menší návratnost.

Limitující byly i otevřené otázky, zvláště ta, ve které respondenti psali, v co věří, protože odpověď nemusela být správně pochopena.

Naším cílem v této práci bylo zjistit, jakých postojů ke smrti a spiritualitě nabývají studenti bakalářského studia sociální práce na Katedře křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého a zároveň studující i Vyšší odbornou školu sociální Caritas.

U postojů ke smrti, které jsme zkoumali pomocí dotazníku DAP-R vycházely nejvyšší hodnoty v neutrálním postoji a za ním následoval únikový a přijímající postoj, což můžeme považovat za dobrý výsledek, protože tyto tři postoje jsou brány jako přijetí smrti.

Postoje ke smrti jsme zkoumali pomocí dotazníku DAP-R. Překvapivým výsledkem bylo, že studenti všech tří ročníků dosahovali v postojích ke smrti nejvyššího skóre v neutrálním postoji (NA) a dokonce jejich hodnoty se pohybovaly v rozmezí maximálně 0,3 bodu. Také jsme byli překvapeni vysokým výskytem únikového postoje (EA), který byl taktéž podobně vysoký u všech tří ročníků (v rozmezí 0,7 bodu). Únikový postoj (EA) měl

u druhých a třetích ročníků skoro stejné skóre s přijímajícím postojem (AA). Nad stejným výskytem neutrálního (NA) a přijímajícího postoje (AA) jsme se na začátku práce zvláště nezamýšleli a docela nás tato skutečnost překvapila. Potěšila nás skutečnost, že se v této skupině objevuje strach ze smrti (FD) a vyhýbavý postoj na nízké úrovni, protože studenti budou se svým postojem ke smrti konfrontováni v budoucí profesi a strach ze smrti je postoj, který nebude prospěšný jim samotným ani jejich klientům. (viz Graf č. 17)

Spirituální vnímání u studentů jsme zkoumali pomocí dotazníku ESI-R, kde se zjišťuje 5 škál: COS – kognitivní orientace na spiritualitu, EPD – existencionálně-fenomenologická dimenze, EWB – existencionální pohoda, PAR – paranormální přesvědčení, REL - religiozita.

V této práci nás zaujal graf č. 15, kde u respondentů věřících v Boha mají respondenti nejvyšší hodnoty v kognitivní orientaci na spiritualitu (COS) a nejnižší v paranormálním přesvědčení (PAR). Studenti, jež odpověděli, že věří „v něco jiného“ mají nejvyšší hodnoty naměřené u paranormálního přesvědčení (PAR) a nejnižší u religiozity (REL) a respondenti, kteří v nic nevěří tak mají nejvyšší hodnoty u existencionální pohody (EWB) a nejnižší u religiozity (REL).

Všechny výsledky mohly být ovlivněny relativně homogenním vzorkem respondentů v oblasti studia a studijního prostředí, stejně tak nabídkou a náplní jednotlivých předmětů. Při zařazení studentů z jiných vysokých škol by se mohlo dojít k odlišným závěrům na základě rozmanitějších dat. Ve studovaném vzorku je také malý počet respondentů, takže výsledky nemůžeme zobecnit a použít je k popisu studentů obecně.

Inspirací pro tuto práci nám byla disertační práce Kláry Machů (Machů, 2016), proto by se nabízelo naše výsledky porovnat, což není vzhledem k šíři jejích dat v porovnání s našimi relevantní. V práci Machů je obsažena širší populace zastoupená v různých věkových kategoriích.

Při průzkumu prací na téma vnímání smrti a spirituality jsme našli i práci Marcely Pavelkové (2014), která toto téma stejně jako Machů (2016) zkoumala v rámci psychologie a bohužel se i její výzkumný vzorek respondentů zásadně liší od našeho.

Naše práce může být přínosná pro obor Sociální práce, zvláště pro širší vzdělávání v tomto směru. Byť možná naše práce nebude směrodatná, ale může podnítit další výzkumníky se tomuto tématu věnovat, což může vést k vyššímu povědomí o tomto tématu a případným změnám ve vzdělávání. Poslední výzkum, který jsme v českém prostředí na

příbuzné téma našli, bylo „*Výzkumné šetření o vzdělávání studentů pomáhajících profesí v oblasti thanatologie*“ (Polepilová, Vávrová, 2010)

7 Limity práce

Tato práce mohla být limitována z důvodu uzavřené skupiny, ve které byl výzkum prováděn (pouze studenti sociální práce na Caritas – VOŠs a zároveň i KKS CMTF UP). Tato skupina může být homogenní díky svému společnému zaměření. Dotazník dohromady vyplnilo 50 respondentů v nerovnoměrném zastoupení mužů a žen, studovaných ročníků, studovaného oboru a také formy studia. Počet respondentů mohl být ovlivněn nejen složitostí a délkou samotného dotazníku, ale i formou šíření. Při šíření dotazníku se objevila situace, kdy nám potencionální respondent odepsal, že odmítá odpovědět na dotazník kvůli jeho názvu zdánlivě odkazujícímu na náboženskou víru. Z toho vyplývá předpoklad, že studenti, kteří se nehlásí k žádné víře, mohli uvažovat stejně a dotazník nevyplnit.

Z limitů této práce nelze vyloučit ani chybovost při zpracovávání dat. Nutno podotknout, že respondenti nemuseli být z vlastní iniciativy upřímní. V jednom případě jsme vyhodnotili, že respondent přeskočil omylem 2 otázky. Limitem pro nás může být také ročník studia, protože tento dotazník byl realizován po uzavření letního semestru a tudíž i ročníku a studenti se tak mohli identifikovat jako příslušníci vyššího nebo naopak nižšího ročníku.

Závěr

Sociální pracovníci se v rámci své profese setkávají se smrtí u svých klientů a musí se s těmito situacemi vyrovnat. Musí sami zvládnout blízkou smrt klienta a zároveň být schopni podpořit i rodinu zesnulého. Proto by pracovníci v sociální práci měli mít otázku smrti v sobě vyřešenou. Člověk může vůči smrti zaujímat negativní, pozitivní nebo neutrální postoj. Tyto postoje se dělí do pěti škál.

Teoretická část je rozdělená do tří hlavních kapitol. V první kapitole je popsána smrt a umírání z historické perspektivy a v prostředí sociální práce. Druhá kapitola se věnuje koncepci spirituality v sociální práci, kde se také věnujeme spiritualitě ve vztahu k náboženství a ke smrti. Ve třetí kapitole jsou rozebrány postoje ke smrti.

Metodologická část práce začíná čtvrtou kapitolou, kde je popsána metodologie výzkumu, následně jsou představeny výzkumné cíle spolu s výzkumnými otázkami a hypotézami. Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, jak vnímají studenti bakalářského studia sociální práce na Katedře křesťanské sociální práce Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého a zároveň i Vyšší odborné školy sociální Caritas smrt a spiritualitu. Pro výzkum jsme zvolili kvantitativní design. Použili jsme metodu dotazníku, ve kterém jsme zkoumali postoje respondentů vůči smrti pomocí DAP-R (Death Attitude Profile-Revised) a dimenze spirituality pomocí ESI-R (Expression of Spirituality Inventory-Revised). Výzkumný soubor čítal 50 respondentů. Informace o výzkumném souboru lze nalézt v kapitole 4.4.

Následnou analýzou získaných dat se nám podařilo splnit cíle práce a odpovědět na stanovené výzkumné otázky a hypotézy. Výsledky výzkumu a jejich interpretace se nachází v kapitole č. 5 Prezentace výsledků a v podkapitole č. 5.1 Interpretace výsledků.

Náš výzkum vnímání smrti a spirituality u studentů sociální práce lze použít v rámci zvýšení povědomosti o tomto tématu nebo také v rámci určité zpětné vazby VOŠs Caritas a KKS CMTF UP.

Zdroje

Asociace vzdělavatelů v sociální práci: Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP [online]. 2021 [cit. 2022-02-17]. Dostupné z: <https://www.asvsp.org/standardy/>

BERANOVÁ, Lenka. *Spiritualita a postoje ke smrti* [online]. Olomouc, 2013 [cit. 2022-01-05]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ikqfwp/>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

ČÁP, Juraj, Marián PALENČÁR a Radka KURUCOVÁ. *Ludská důstojnosť v kontexte smrti a umierania*. Martin: Osveta, 2016, 185 s. ISBN 978-80-8063-448-3.

DADFAR, Mahboubeh; LESTER, D. Religiosity, spirituality and death anxiety [online]. *Austin J Psychiatry Behav Sci*, 2017, 4.1: 1061 [cit. 2022-06-20]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/325630846> Religiosity spirituality and death anxiety/stats

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, c2000, 191 s. ISBN 8072620347.

HENDL, Jan. *Základy matematiky, logiky a statistiky pro sociologii a ostatní společenské vědy v příkladech*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4869-9.

JACOBS, Anne C. Spirituality: history and contemporary developments-an evaluation [online]. *Koers: Bulletin for Christian Scholarship = Koers: Bulletin vir Christelike Wetenskap*, 2013, 78.1: 1-12 [cit. 2022-06-29]. Dostupné z: [Spirituality: History and contemporary developments – An evaluation | Koers - Bulletin for Christian Scholarship \(koersjournal.org.za\)](https://www.koersjournal.org.za)

KANĀK, Jan. Postavení diskursu spirituality v sociální práci. *Sociální práce*. 2015, **2015**(4), 30-46. ISSN 1805-885X

KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *O smrti a umírání*. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Turnov: Arica, 1993, 251 s. ISBN 978-80-262-0911-9.

KUPKA, Martin. *Psychosociální aspekty paliativní péče*. Praha: Grada Publishing, 2014, 216 s. Psyché. ISBN 978-80-247-4650-0.

MACDONALD, Douglas A. Spirituality: Description, measurement, and relation to the five factor model of personality [online]. *Journal of personality*, 2000, 68.1: 153-197 [cit. 2022-06-25].. DOI: 10.1111/1467-6494.t01-1-00094. Dostupné z: https://www.academia.edu/26676157/Spirituality_Description_Measurement_and_Relation_to_the_Five_Factor_Model_of_Personality

MACHŮ, Klára. *Spiritualita a postoje ke smrti* [online]. Olomouc, 2016 [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/dnxbne/>. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

MERMANN, Alan C. Spiritual aspects of death and dying. *The Yale journal of biology and medicine*, 1992, 65.2: 137. [cit. 2022-06-28]. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2589523/>

PAVELKOVÁ, Marcela. *Spiritualita a postoje ke smrti* [online]. Olomouc, 2014 [cit. 2022-07-07]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/7dx5di/>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

ŘEHÁČKOVÁ, Adriana. *Práce v programu SPSS* [online]. 2019, [cit. 2022-11-05]. Dostupné z: https://www.statistickyneklasicky.cz/wp-content/uploads/2019/09/prace_v_spss.pdf

SKOPALOVÁ, Jitka. O smrti a umírání. *Sociální práce: Sociální práce s umírajícími*. 2010, **2010**(2), 64 - 70. ISSN 1213-6204.

SVATOŠOVÁ, Marie. Sociální práce s lidmi umírajícími v hospici. MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. 1. Praha: Portál, 2005, s. 195-210. ISBN 80-7367-002-X.

SVATOŠOVÁ, Marie. *Hospice a umění doprovázet*. 7., dopl. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7195-580-1.

TAGHIABADI, Mina, et al. The association between death anxiety with spiritual experiences and life satisfaction in elderly people. *Electronic physician*, 2017, 9.3: 3980 [cit. 2022-06-28]. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5407231/>

TOMEŠ, Igor, Daniela VODÁČKOVÁ, Katarina SEDLÁROVÁ a Eva DRAGOMIRECKÁ. *Rozvoj hospicové péče a její bariéry*. 2015. ISBN 9788024629414.

VÁVROVÁ, Soňa a Renata POLEPILOVÁ. Výzkumné šetření o vzdělávání studentů pomáhajících profesí v oblasti thanatologie. 2010, **2010**(2), 71-80. ISSN 1213-6204

VOJTÍŠEK, Zdeněk, Pavel DUŠEK a Jiří MOTL. *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál, 2012, 231 s. ISBN 978-80-262-0088-8.

VORLÍČEK, Jiří, Ondřej SLÁMA a Ladislav KABELKA. *Paliativní medicína pro praxi*. Galén, 2011, 1 online zdroj (363 stran). ISBN 978-80-7262-871-1.

WONG PAUL, T. P.; REKER, G. T.; GESSER, G. The death attitude profile-revised (DAP-R): a multidimensional measure of attitudes towards death. *Aging and Health Care* [online], 1994, 40.2: 121-148. Dostupné z: <http://www.drpaulwong.com/wp-content/uploads/2018/03/Death-Attitude-Profile-Revised-DAP-R-Wong-Reker-Gesser-1994-Paper-NEW.pdf>

Seznam grafů

Graf č. 1 Pohlaví respondentů	27
Graf č. 2 Věk respondentů.....	27
Graf č. 3 Studovaný obor	28
Graf č. 4 Studovaný ročník	28
Graf č. 5 Forma studia.....	29
Graf č. 6 Věříte v něco?	29
Graf č. 7 Bližší specifikování víry	30
Graf č. 8 Hlásíte se ke konkrétní církvi?	30
Graf č. 9 Církve, ke kterým se respondenti hlásí	31
Graf č. 10 Postoje ke smrti ⟨1; 7⟩.....	32
Graf č. 11 Vyhodnocení složek spirituality ⟨0; 24⟩	32
Graf č. 12 Postoje ke smrti v souboru podle pohlaví ⟨1; 7⟩.....	33
Graf č. 13 Dimenze spirituality v souboru podle pohlaví ⟨0; 24⟩	33
Graf č. 14 Vliv víry na postoje ke smrti ⟨1; 7⟩.....	34
Graf č. 15 Vliv víry na spiritualitu ⟨0; 24⟩	35
Graf č. 16 Postoje souboru ke smrti podle ročníku ⟨1; 7⟩.....	36
Graf č. 17 Vliv víry na hodnotu škály strachu ze smrti ⟨1; 7⟩.....	36
Graf č. 18 Srovnání skór respondentů na škále strachu ze smrti, podle příslušnosti k církvi ⟨1; 7⟩	37
Graf č. 19 Hodnoty na škále COS podle respondentova studovaného ročníku ⟨0; 24⟩	38
Graf č. 20 Srovnání dosažené hodnoty na škále REL podle příslušnosti k církvi ⟨0; 24⟩	39

Seznam zkratk

AA	Přijímající postoj
ASVSP	Asociace vzdělavatelů v sociální práci
CMTF	Cyrlometodějská teologická fakulta
COS	Kognitivní orientace na spiritualitu
DA	Vyhýbavý postoj
DAP-R.....	Death Attitude Profile-Revised
EA.....	Únikový postoj
EPD	Existencionálně-fenomenologická dimenze
ESI-R.....	Expression of Spirituality Inventory-Revised
EWB	Existencionální pohoda
FD	Strach ze smrti
H	Hypotéza
CHASOP	Charitativní a sociální práce
KKS	Katedra křesťanské sociální práce
NA	Neutrální postoj
Např.	Například
PAR	Paranormální přesvědčení
REL	Religiozita
SOHUP.....	Sociální a humanitární práce
SOPRA	Sociální práce
UP	Univerzita Palackého
VO	Výzkumná otázka

VOŠs Vyšší odborná škola sociální

Přílohy

Příloha č. 1 – dotazník

Příloha č. 1 – Dotazník

Dotazník k postojům ke smrti a spiritualitě

Dobrý den,

ráda bych Vás požádala o vyplnění dotazníku, který slouží k výzkumu mé bakalářské práce na téma "Vnímání smrti a spirituality u studentů sociální práce". Ve své práci se zabývám vztahem studentů ke spiritualitě a jejich vnímáním smrti. Tento dotazník Vám zabere asi 15 - 20 minut.

Vyplněním tohoto dotazníku dáváte souhlas se zpracováním údajů. Vaše odpovědi budou zpracovávány anonymně a poslouží pouze pro výzkum mé bakalářské práce.

Tento dotazník je určen pouze pro studenty Vyšší odborné školy sociální Caritas, kteří zároveň studují bakalářský obor sociální práce na CMTF Univerzity Palackého.

Předem Vám děkuji za vyplnění dotazníku. Lenka Všetulová

(Pokud studujete pouze VOŠ Caritas, prosím opusťte tento dotazník.)

Jakého jste pohlaví?

- žena
- muž

Kolik je vám let?

- 19 - 26
- 27+

Jaký studujete obor?

- Charitativní a sociální práci (CHASOP/SOPRA)
- Humanitární a sociální práci

V jakém jste ročníku?

- první
- druhý
- třetí

Studujete dálkově nebo prezenčně?

- dálkově
- prezenčně

Věříte v něco?

- ano
- ne
- nevím

Pokud jste na předchozí otázku odpověděl/a ano, prosím upřesněte, v co věříte.

Hlásíte se ke konkrétní církvi?

- Ano
- Ne

Pokud jste na předchozí otázku odpověděl/a ano, prosím upřesněte, k jaké církvi se hlásíte.

Postoje ke smrti

Tento dotazník je překladem škál Death Attitude Profile-Revised (český překlad byl převzat od K. Machů, 2016) a zkoumá postoje ke smrti pomocí několika tvrzení, na které můžete odpovídat pomocí frází: zcela nesouhlasím - nesouhlasím - spíše nesouhlasím - nevím - spíše souhlasím - souhlasím - zcela souhlasím. Frázi "nevím" používejte prosím minimálně, pokud to půjde.

Smrt je bezpochyby hrozná zkušenost.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím

- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Vyhlídka na mou vlastní smrt ve mně vzbuzuje úzkost.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Vyhýbám se myšlenkám na smrt za každou cenu.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Věřím, že po smrti budu v nebi.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt ukončí všechna moje trápení.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt by měla být nahlížena jako přirozená, nepopíratelná a nevyhnutelná skutečnost.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Jsem rozrušený/á z konečnosti smrti.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt je vstupem na místo konečného uspokojení

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt nabízí možnost úniku z tohoto hrozného světa.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím

zcela souhlasím
Kdykoliv mi na mysl přijde myšlenka na smrt, snažím se ji odehnat.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt je vysvobozením z bolesti a utrpení.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Snažím se nemyslet na smrt.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Věřím tomu, že nebe bude mnohem lepší místo než tento svět.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt je přirozená součást života.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt je sjednocení se s Bohem a věčné blaho.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt přináší příslib nového a blaženého života.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrti bych se nebál/a, ani ji nevítal/a.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Mám intenzivní strach ze smrti.

- zcela nesouhlasím

- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Zcela se vyhýbám myšlenkám na smrt.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Téma života po smrti mě hodně znepokojuje.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Fakt, že smrt bude znamenat konec všeho tak, jak to znám, mě děsí.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Těším se na znovuohledání se svými milovanými, až zemřu.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Pohlížím na smrt jako na úlevu od pozemského trápení.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt je jednoduše součástí procesu života.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Vidím smrt jako přechod na věčné a požehnané místo.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Snažím se nemít nic společného s tématem smrti.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím

- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt nabízí úžasné osvobození duše.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Víra v posmrtný život mi při střetávání se smrtí dává pocit klidu.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Vidím smrt jako úlevu z tíhy tohoto života.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Smrt není ani dobrá, ani špatná.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Těším se na život po smrti.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Trápí mě nejistota plynoucí z toho, že nevím, co přijde po smrti.

- zcela nesouhlasím
- nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- nevím
- spíše souhlasím
- souhlasím
- zcela souhlasím

Spiritualita

Tento dotazník je překladem škál Death Attitude Profile-Revised (český překlad byl převzat od K. Machů, 2016) a zkoumá postoje ke smrti pomocí několika tvrzení, na které můžete odpovídat pomocí frází: zcela nesouhlasím - nesouhlasím - spíše nesouhlasím - nevím - spíše souhlasím - souhlasím - zcela souhlasím. Frázi "nevím" používejte prosím minimálně, pokud to půjde.

Spiritualita je důležitou součástí mé osoby.

- rozhodně nesouhlasím
- nesouhlasím
- ani nesouhlasím, ani souhlasím
- souhlasím
- rozhodně souhlasím

Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že jsem se vším velmi hluboce spojen/á.

- rozhodně nesouhlasím
- nesouhlasím
- ani nesouhlasím, ani souhlasím

- souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Vždycky mi připadá, že dělám všechno špatně.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Je možné komunikovat se zemřelými.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Myslím si, že je důležité účastnit se náboženských obřadů.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Spiritualita je základní složkou lidské existence.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Zažil/a jsem stav, kdy pro mě čas a prostor přestaly existovat.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Nejsem se sebou spokojen/á.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Věřím v existenci čarodějnictví.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Pocituji blízkost vyšší moci
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Díky své spiritualitě si více uvědomuji, jak žiji.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Měl/a jsem mystický zážitek
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Mnohé z toho, co v životě dělám, se mi zdá vnucené.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím

- rozhodně souhlasím
- Je možné předpovídat budoucnost.
- zcela nesouhlasím
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Považuji se za nábožensky orientovaného člověka.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Dřív než se rozhodnu, snažím se zvážit všechny prvky problému, včetně jeho spirituálních aspektů.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že splývám s mocí nebo silou, větší než jsem já sám/a.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Můj život je často těžký.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Nevěřím na duchy a přízraky.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Vidím Boha nebo Vyšší Moc přítomnu ve všem, co dělám.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Moje spiritualita je prospěšná mému životu
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo vše posvátným.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Často pociťuji napětí.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Myslím si, že psychokineze, neboli pohybování předměty pomocí vlastní mysli, je možná.
- rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím

- rozhodně souhlasím
- Praktikuji nějaký druh modlitby.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Domnívám se, že je důležité věnovat pozornost svému spirituálnímu růstu
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že překračuji své běžné vnímání sebe samého/samé.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Jsem nešťastný člověk.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
 - zcela souhlasím
- Je možné opustit své tělo.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Věřím, že Bůh nebo Vyšší Moc je zodpovědná za moji existenci.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Zdá se, že tento dotazník vyhodnocuje míru spirituality.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím
- Odpověděl/a jsem na všechny otázky upřímně.
 - rozhodně nesouhlasím
 - nesouhlasím
 - ani nesouhlasím, ani souhlasím
 - souhlasím
 - rozhodně souhlasím